

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ગુજરાત વડી અદાલત, અમદાવાદ

ફોજદારી પરચૂરણ અરજી (એફ.આઈ.આર./હુકમ રદ કરવા માટે)

નં. ૧૫૩૮૨ / ૨૦૧૨

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

=====

૧	શું સ્થાનિક સમાવારપત્રોના રિપોર્ટ્સને ચુકાદો જોવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે?	
૨.	રિપોર્ટ્સને સંદર્ભિત કરવાં કે નહિ?	

૩.	શું ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવાં ઇચ્છે છે?	
૪.	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણ, ૧૯૫૦ ના અર્થઘટન કે તેનાં હેઠળ કરવામાં આવેલ કોઈ હુકમ સબબ કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રશ્ન સમાવિષ્ટ છે?	
૫.	દીવાની ન્યાયાધીશને પરિપત્રિત કરવું કે નહિ?	

=====

મોહનભાઈ છોટુભાઈ પટેલ અને ૨....અરજદાર(ઓ)

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય અને ૧....સામાવાળા(ઓ)

=====

ઉપસ્થિતિ:

એમ.આર. ઝુબિન એફ. ભારડા, અરજદાર(ઓ) નં. ૧ – ૩ તરફથી વકીલ

સામાવાળા(ઓ) નં. ૨ માટે નોટિસ બજવેલ

સામાવાળા(ઓ) નં. ૧ તરફથી શ્રી એ.એન. શાહ, એ.પી.પી.

=====

કોરમ: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

તારીખ:૧૩/૧૧/૨૦૧૪

સીએવી ચુકાદો

નિયમ.શ્રી એ.એન. શાહ, વિદ્વાન એ.પી.પી., સામાવાળા ક્રમાંક ૧- ગુજરાત રાજ્ય તરફથી તથા તેની તરફેથી નિયમની નોટિસની તામિલમાંથી મુક્તિ સ્વીકારે છે. સામાવાળા ક્રમાંક ૨, મૂળ ફરિયાદી, અંતિમ નિકાલ માટેની નોટિસની તામિલ થયેલ હોવા છતાં, વ્યક્તિગત રીતે અથવા વકીલ મારફતે આ અદાલત સમક્ષ હાજર થવું યોગ્ય સમજ્યું નથી.

૨. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની આ અરજી દ્વારા, અરજદારો – મૂળ આરોપી નં. ૨, ૩ અને ૪ – ચીખલીના માનનીય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ, પ્રથમ વર્ગ દ્વારા ફોજદારી વિવિધ અરજી નં. ૨/૨૦૧૦માં આંક ૧ ની નીચે તા. ૧૫મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૧ના રોજ પસાર કરાયેલા હુકમની કાયદેસરતા અને માન્યતાને પડકારે છે, જેના દ્વારા માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે અહીંના સામાવાળા નં. ૨ દ્વારા દાખલ કરાયેલ ખાનગી ફરિયાદ ઉપર ગુનાહિત સંજ્ઞાન લીધું હતું અને

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૨૦, ૪૨૩, ૪૬૫, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૭૧, ૧૨૦-બી સહવાચિત કલમ ૧૧૪ હેઠળ દંડનીય ગુનાને લગતાં અહીંના અરજદારો વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. એવું જણાય છે કે પ્રક્રિયા જારી કરતી વખતે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે એકસાથે અહીંના અરજદારો સામે બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવાનો પણ હુકમ કર્યો હતો. માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પસાર કરાયેલ આક્ષેપિત હુકમનો અંતે ક્રિમિનલ કેસ નં. ૩૭/૨૦૧૧ તરીકે પરિણામ આવ્યું.

૩. આ અરજી ઊભી થવા માટેના સંક્ષિપ્ત તથ્યો નીચે મુજબ સારાંશરૂપે દર્શાવી શકાય છે:

૩.૧ અહીંના સામાવાળા નં.૨ એ અહીંના અરજદારો તથા સૂર્યકાંત ધીરુભાઈ દેસાઈ નામના અન્ય એક વ્યક્તિ (મૂળ આરોપી નં.૧) વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૦-બી, ૪૨૦, ૪૨૩, ૪૬૫, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૭૧ સાથે વાચવામાં આવતી કલમ ૧૧૪ હેઠળ દંડનીય ગુનાની બાબતે ચીખલીના જે.એમ.એફ.સી.ની અદાલતમાં ખાનગી ફરિયાદ નોંધાવી હતી, જેમાં અન્ય બાબતો ઉપરાંત એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે ૭/૩/૧૯૯૫ના રોજ ફરિયાદમાં દર્શાવાયેલ આરોપી નં.૧ એ (જે આ અદાલત સમક્ષ નથી) ફરિયાદી

અને તેના કુટુંબના સભ્યોને ભ્રમિત કરીને હોન્ડ ગામ, તાલુકો ચીખલી, જિલ્લો
 નવસારી ખાતે આવેલ ખાતા નં.૧૧૩, બ્લોક નં.૩૨૮ ધરાવતી અને ૦-૨૦-
 ૨૩ ગુંઠા ક્ષેત્રફળવાળી કૃષિ જમીન સંબંધે તેના પક્ષે અપરિવર્તનીય
 મુખત્યારનામું કરાવ્યું હતું. ફરિયાદીનો કેસ એવો છે કે ભલે તેણે પોતે અને તેના
 કુટુંબના સભ્યોએ આરોપી નં.૧ના પક્ષે અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામું અમલમાં
 મૂક્યું હોય, તો પણ નિરક્ષર વ્યક્તિઓ હોવાને કારણે આરોપી નં.૧ દ્વારા
 છેતરપીંડીપૂર્વક તેમને તેમ કરવા લલચાવવામાં આવ્યા હતા. એવો પણ આક્ષેપ
 કરવામાં આવ્યો છે કે આરોપી નં.૧ તરફથી કપટપૂર્ણ રજૂઆત કરવામાં આવી
 હતી અને આવી કપટપૂર્ણ રજૂઆત પર વિશ્વાસ રાખીને ફરિયાદી તથા તેના
 કુટુંબના સભ્યોએ મૂળ આરોપી નં.૧ના પક્ષે અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામું
 અમલમાં મૂક્યું હતું. ફરિયાદમાં જણાવાયું છે કે મુખત્યારનામું અમલમાં
 મૂકનારામાંથી કેટલાક તો સંપૂર્ણ નિરક્ષર છે અને તેઓ પોતાની સહી પણ કરી
 શકતા નથી. એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે વિવાદિત અપરિવર્તનીય
 મુખત્યારનામું નોટરીકૃત કરવામાં આવ્યું હોવા છતાં, ફરિયાદી અથવા તેના
 કુટુંબના કોઈપણ સભ્ય નોટરી પબ્લિક સમક્ષ હાજર રહ્યા નહોતાં. ફરિયાદી
 મુજબ, તેનો ભાઈ ધીરુભાઈ બાલુભાઈ રાઠોડનું ૧/૧૦/૨૦૦૮ના રોજ
 અવસાન થયું હતું અને તેની માતા મંગીબેન બાલુભાઈનું ૩/૫/૨૦૦૩ના રોજ
 અવસાન થયું હતું. આ બંને સહમાલિકોના અવસાન થઈ જવાથી, મૃત
 વ્યક્તિઓના હિસ્સે જેટલી સત્તા હતી તે સ્વયં સમાપ્ત થઈ જવાની હતી.
 ફરિયાદીએ વધુ એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે આરોપી નં.૧ એ તા. ૭/૩/૧૯૯૫ના

આવા અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામાની આડશક્તિએ વિવાદિત કૃષિ જમીન અહીંના અરજદાર નં.૧ના પક્ષે નોંધાયેલ વેચાણખત દ્વારા હસ્તાંતરિત કરી હતી. ફરિયાદી મુજબ, અહીંના અરજદાર નં.૨ અને ૩ સાક્ષી-હાજરી આપનાર સાક્ષીઓ છે, જેમણે દસ્તાવેજના અમલકર્તાઓની ઓળખ દર્શાવતા નોંધાયેલ વેચાણખતમાં પોતાની સહીઓ કરી હતી. ફરિયાદીએ વધુમાં જણાવ્યું છે કે અહીંના અરજદાર નં.૧ દ્વારા મૂળ આરોપી નં.૧, એટલે કે અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામાના ધારકને ચૂકવાયેલ વેચાણખતને તેને ચૂકવવામાં આવ્યો ન હતો અને સંપૂર્ણ રકમ મુખત્યારનામાધારકે છેતરપીંડીપૂર્વક પોતાની પાસે રાખી લીધી હતી. આ રીતે, સામાવાળા નં.૨ મુજબ, અહીંના અરજદારો અને મૂળ આરોપી નં.૧ એ તેને તથા તેના કુટુંબના સભ્યોને છેતરવા માટે આપરાધિક ષડયંત્ર રચ્યું હતું અને તેથી તેમની માલિકીની કૃષિ જમીન ગેરરીતે પડાવી લેવામાં આવી હતી.

૪. અહિંના સામાવાળા નં. ૨ દ્વારા આવી ફરિયાદ નોંધાવવામાં આવતાં, વિદ્વાન જે.એમ.એફ.સી., ચીખલીએ ફરિયાદીની સોગંદ ઉપર ચકાસણી નોંધાવી અને તે પછી પ્રક્રિયા જારી કરવાની બાબત મુલતવી રાખી, કારણ કે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસ શરૂ કરવી યોગ્ય ગણેલી. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસ પૂર્ણ થયા પછી, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે ત્યારબાદ તા. ૧૫/૩/૨૦૧૧ના હુકમ દ્વારા

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૨૦, ૪૨૩, ૪૬૫, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૭૧, ૧૨૦-બી સહવાચિત કલમ ૧૧૪ હેઠળના ગુનાઓ માટે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૪ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ કર્યો. પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ આપતાં, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે ફરિયાદમાં નામોક્ત આરોપીઓ વિરુદ્ધ બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવાનો હુકમ પણ એકસાથે આપવો યોગ્ય ગણ્યો.

૫. અરજદાર તરફેથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી ભારડાએ જોરશોરથી રજૂઆત કરી કે ફરિયાદીનો સમગ્ર કેસ સાચો માનવામાં આવે તો પણ અહીંના અરજદારો વિરુદ્ધ કોઈ કેસ બનતો નથી. શ્રી ભારડા રજૂ કરે છે કે ફરિયાદના સાદા વાંચનથી છેતરપિંડી અને બનાવટના ગુનાની રચના કરવા માટે જરૂરી કોઈપણ ઘટકો પ્રગટ થતા નથી. શ્રી ભારડાના જણાવ્યા મુજબ, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે મનનો ઉપયોગ કર્યા વિના યાંત્રિક રીતે પ્રક્રિયા બહાર પાડવાનો હુકમ આપવો જોઈએ નહોતો.

૫.૧ શ્રી ભારડાએ વધુમાં રજૂઆત કરી કે ફરિયાદીએ મૂળ આરોપી નં. ૧ના પક્ષે વર્ષ ૧૯૯૫માં કરાયેલ પાવર ઓફ એટોર્નીના અમલને વિવાદિત કર્યો નથી. જોકે, ફરિયાદી અને પાવર ઓફ એટોર્ની ધારક વચ્ચે કોઈ વિવાદ ઊભો થતાં, હવે લગભગ ૧૪ વર્ષના ગાળાના બાદ ફરિયાદી એ દાવા સાથે આગળ આવ્યો છે

કે તે મૂળ આરોપી નં. ૧એ છેતરપિંડી આચરી મેળવી હતી. શ્રી ભારડાએ રજૂઆત કરી કે આ મધ્યવર્તી ગાળા દરમિયાન કોઈપણ સમયે ફરિયાદી અથવા તેના કુટુંબજનોને તે અપરિવર્તનીય પાવર ઓફ એટોર્ની રદ કરવાનું યોગ્ય લાગ્યું નહોતું. શ્રી ભારડા રજૂ કરે છે કે વિવાદાસ્પદ જમીન નવી શરતની જમીન હતી અને બોમ્બે ફ્રેગમેન્ટેશન પ્રિવેન્શન એન્ડ હોલિંડ્ગ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ તે ટુકડાભૂમિ પણ હતી. જમીનને જૂની શરતની કરવામાં આવ્યા બાદ અને બોમ્બે ફ્રેગમેન્ટેશન પ્રિવેન્શન એન્ડ હોલિંડ્ગ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ સંબંધિત સત્તાધિકારીની આવશ્યક મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ રૂપિયા ૪૦,૦૦૦/- ના વેચાણ મૂલ્ય બદલ તે જમીન અરજદાર નં. ૧ના પક્ષે હસ્તાંતરિત કરવામાં આવી હતી અને અરજદાર નં. ૨ અને ૩ને લગાડવામાં આવેલી એકમાત્ર ભૂમિકા એટલી છે કે તેમણે વિવાદિત વેચાણખત પર પ્રમાણિત સાક્ષીઓ તરીકે પોતાના હસ્તાક્ષર કર્યા હતા. શ્રી ભારડા રજૂ કરે છે કે અહીંના અરજદારો સામે કોઈ કેસ ઉભો કરી શકાય તેમ નથી તે બાબતનું પૂર્ણ જ્ઞાન હોવા છતાં, ફરિયાદીએ ખૂબ ચાતુર્યપૂર્વક ફોજદારી કાવતરાનો આક્ષેપ કર્યો છે.

૫.૨ શ્રી ભારડાએ અંતમાં રજૂઆત કરી કે પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ કાનૂની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ માત્ર છે અને અરજદારોના સંબંધમાં તેને રદ કરવામાં આવવો જોઈએ.

૬. સામાવાળા ક્રમાંક ૧ ગુજરાત રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલ વિદ્વાન એ.પી.પી.એ રજૂઆત કરી કે, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસ કર્યા બાદ, તે માટે કારણો દર્શાવી પ્રક્રિયા જારી કરવી યોગ્ય માનેલી છે. વિદ્વાન એ.પી.પી.એ વધુમાં રજૂઆત કરી કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ અત્યંત મર્યાદિત છે — જે ફક્ત ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપોની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવા પૂરતો જ મર્યાદિત છે. વિદ્વાન એ.પી.પી.એ આગળ રજૂઆત કરી કે, સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસ પૂર્ણ થયા પછી ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૪ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ આપવાના તબક્કે, મેજિસ્ટ્રેટને નોંધ પર રહેલી સામગ્રીનું અત્યંત સૂક્ષ્મ રીતે મૂલવણ કરવું આવશ્યક નથી અને એકવાર કારણો દર્શાવી પ્રક્રિયા જારી કરવામાં આવે, ત્યારબાદ આ અદાલતે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અંગભૂત સત્તાઓના પ્રયોગમાં, આવા કારણો સારા છે કે ખરાબ, પૂરતા છે કે અપર્યાપ્ત છે, તે બાબતનું પરીક્ષણ કરવું જોઈએ નહીં. પોતાના રજૂઆતોના સમર્થનમાં વિદ્વાન એ.પી.પી.એ સર્વોચ્ચ અદાલતના નાગાવ્વા વિ. વીરન્ના શિવલિંગપ્પા કોંજલગી કેસમાં એર ૧૯૭૬ એસસી ૧૯૪૭ માં અહેવાલિત નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો છે.

૭. પક્ષકારો તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલની દલીલો સાંભળ્યા બાદ અને નોંધપર રહેલી સામગ્રીનું અવલોકન કર્યા બાદ, આ અરજીમાં મારા વિચારાધીન

રહેતો એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે પડકારાયેલ હુકમ પસાર કરવામાં વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે કોઈ ભૂલ કરી હતી કે નહીં.

૮. હવે સારી રીતે સ્થાપિત થયેલું છે કે પ્રક્રિયા જારી કરવી ચાંત્રિક રીતે ન થવી જોઈએ અને ન જ તેને અનાવશ્યક હેરાનગતિ માટે દમનના સાધન તરીકે બનાવવી જોઈએ. સંબંધિત અદાલતની જવાબદારી અને ફરજો એ જાણવામાં નિશ્ચિત છે કે આરોપી પર જે ગુનો આરોપિત કરવામાં આવ્યો છે, તેના માટે તે કાનૂની રીતે જવાબદાર ઠરે છે કે નહીં. તે તબક્કે અદાલતે પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરતી વખતે સાવચેત અને વિવેકપૂર્ણ રહેવું જોઈએ અને તમામ સંબંધિત તથ્યો તથા પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ, જેથી ખાનગી ફરિયાદી વ્યક્તિને અનાવશ્યક રીતે હેરાન કરવા માટે અથવા અન્ય કોઈ આડહેતુસર બદલો લેવા માટે અદાલતને પોતાના હાથનું સાધન બનાવી ન શકે.

૯. ચંદ્ર દેવ સિંહ વિ. પ્રોકાશ ચંદ્ર બોસ – એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ એસ.સી. – ૧૪૩૦ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે મુદ્દાનો સંપૂર્ણ વિચાર કર્યા પછી નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

આ કેસોમાં અદાલતોએ એ પણ નિર્દેશ કર્યો છે કે મેજિસ્ટ્રેટે જોવાનું એ છે કે ફરિયાદીની આક્ષેપોને ટેકો આપતું પુરાવું છે કે નહીં, અને એ નહીં કે દોષારોપણને આધાર આપવા માટે તે પુરાવું પૂરતું છે કે નહીં. આમાંથી કેટલાંક કેસોમાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ ખાસ જોર આપી જણાવ્યું છે કે કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસને એવા વિચારણા સમાન ગણી શકાય નહીં, જે પ્રક્રિયા જારી થયા

પછી જ થઈ શકે, અને એ પણ કે વિચારણા માત્ર એક જ હોઈ શકે. નિઃસંદેહ, કલમ ૨૦૨ ની ઉપકલમ-૧ માં જ જણાવ્યા મુજબ, આ તપાસનો હેતુ ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવાનો છે, પરંતુ આવી તપાસ કરનાર મેજિસ્ટ્રેટ આ કાર્ય માત્ર પોતાની સમક્ષ તપાસ દરમિયાન કરાચેલા નિવેદનના અંતર્ગત ગુણધર્મના સંદર્ભમાં જ કરવાનું હોય છે, જેને સ્વાભાવિક રીતે ફરિયાદ પોતે, ફરિયાદી દ્વારા શપથ પર કરાચેલા નિવેદનો અને ફરિયાદીની વિનંતિએ તપાસવામાં આવેલા વ્યક્તિઓ દ્વારા તેની સમક્ષ કરાચેલા નિવેદનો એવો અર્થ થાય છે.

૧૦. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ ની વ્યાપ્તિ અને પરિધિ દર્શાવતા, સર્વોચ્ચ અદાલતે વાડીલાલ પંચેલ વિ. દત્તાત્રેય દુલાજી —એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૧૧૧૩ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું: —

કલમ ૨૦૨ એ કહે છે કે મેજિસ્ટ્રેટ, જો તેને યોગ્ય લાગે, તો લખિતરૂપે નોંધવાના કારણોસર, જેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય તે વ્યક્તિની હાજરી બાધ્ય કરવાની કાર્યવાહી જારી કરવાનું મુલતવી રાખી શકે છે અને ફરિયાદ સચ્ચી છે કે ખોટી છે તે નિશ્ચિત કરવાની દૃષ્ટિએ તપાસ કરવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે; અન્ય શબ્દોમાં, આ કલમ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ ફરિયાદની સચ્ચાઈ કે અસચ્ચાઈ શોધી કાઢવા પૂરતો મર્યાદિત છે જેથી કાર્યવાહી જારી કરવાની બાબતનો નિર્ણય કરી શકાય. આવી તપાસનો હેતુ ફરિયાદની સચ્ચાઈ કે અસચ્ચાઈ નિશ્ચિત કરવાનો છે, એટલે કે, ફરિયાદના સમર્થનમાં એવો પુરાવો છે કે નહીં તે જાણવા

માટે કે જેના આધાર પર કાર્યવાહી જારી કરવી અને સંબંધિત વ્યક્તિ સામે કાર્યવાહી શરૂ કરવી ન્યાયસંગત ઠરે. આ કલમ એવું કહેતી નથી કે તે તબક્કે જેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય તે વ્યક્તિના દોષિત હોવા કે ન હોવાના નિર્ધારણ માટે નિયમિત વિચારણ થવી જોઈએ, કારણ કે જેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય તે વ્યક્તિને તેના વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા આક્ષેપનો જવાબ આપવા કાયદેસર રીતે ત્યારે જ બોલાવી શકાય જ્યારે કાર્યવાહી જારી કરવામાં આવી હોય અને તેને વિચારણ માટે મૂકવામાં આવ્યો હોય.

૧૧. ઉપર ઉલ્લેખિત સર્વોચ્ચ અદાલતના બે નિર્ણયોથી આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ અત્યંત મર્યાદિત છે — જે માત્ર ફરીયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સચ્ચા છે કે ખોટા છે તે નિશ્ચિત કરવા પૂરતો મર્યાદિત છે — (૧) ફરીયાદીએ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરેલી સામગ્રીના આધારે, (૨) ફક્ત આ મર્યાદિત હેતુ માટે કે પ્રક્રિયા જારી કરવા માટેનો પ્રથમદર્શી કેસ બનેલો છે કે નહીં તે જાણી શકાય, અને (૩) આ પ્રશ્નનો નિર્ણય સંપૂર્ણપણે ફરીયાદીની દૃષ્ટિએથી કરવો, આરોપી પાસે હોય તેવી કોઈપણ બચાવદલીલનો લેશમાત્ર પણ વિચાર કર્યા વિના. હકીકતમાં, એ સુસ્થાપિત છે કે કલમ ૨૦૨ હેઠળની કાર્યવાહી દરમિયાન આરોપીને સંપૂર્ણપણે કોઈ લોકસ સ્ટેન્ડી હોતું નથી અને તેના વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવી કે નહીં તે પ્રશ્ન પર તેને સાંભળવાનો અધિકાર નથી.

૧૨. નાગાવ્વા (સુપ્રા.)ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું છે કે પ્રક્રિયા જારી કરવી જોઈએ કે નહીં તે અંગે નિર્ણય લેતી વખતે મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદના મુખપૃષ્ઠ પર દર્શાતી અથવા આક્ષેપોના સમર્થનમાં ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા પુરાવામાંથી પ્રગટ થતી આંતરિક અસંભાવનાઓને ધ્યાનમાં લઈ શકે છે, પરંતુ આરોપીની દોષિત ઠરવાની સંભાવના અને તેના વિરુદ્ધ પ્રથમદર્શી પ્રકરણ સ્થાપિત થવા વચ્ચે ભેદરેખા અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાનું જણાય છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે વધુમાં નિરીક્ષણ કર્યું છે કે આ બાબતમાં મેજિસ્ટ્રેટને નિર્વિવાદ વિવેકાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે અને તે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ તેના દ્વારા વિવેકપૂર્ણ રીતે થવો આવશ્યક છે. એકવાર મેજિસ્ટ્રેટે પોતાનો વિવેકાધિકાર ઉપયોગમાં લીધો પછી, સર્વોચ્ચ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું છે કે વડી અદાલત માટે, અથવા તો સર્વોચ્ચ અદાલત માટે પણ, મેજિસ્ટ્રેટના વિવેકાધિકારના સ્થાને પોતાનો વિવેકાધિકાર પ્રતિસ્થાપિત કરવો અથવા ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો, જો સાબિત થાય, તો અંતે આરોપીની દોષિતતા ઠરવામાં પરિણમશે કે નહીં તે જાણવા માટે કેસની ગુણદોષના આધારે તપાસ કરવી યોગ્ય નથી.

૧૩. સર્વોચ્ચ અદાલતે અંતે એવું ઠરાવ્યું કે નીચેના કેસોમાં આરોપી સામે પ્રક્રિયા જારી કરતો મેજિસ્ટ્રેટનો હુકમ રદ કરી શકાય છે.

(૧) જ્યાં ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો અથવા તેના સમર્થનમાં નોંધાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનોને તેમના ચથાર્થ મૂલ્યે સ્વીકારીએ તો આરોપી

વિરુદ્ધ સંપૂર્ણપણે કોઈ કેસ બનતો નથી અથવા ફરિયાદમાં આરોપી વિરુદ્ધ આક્ષેપિત ગુનાના આવશ્યક તત્વો પ્રગટ થતા નથી;

(૨) જ્યાં ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સ્પષ્ટપણે અસમંજસભર્યા અને સ્વભાવતઃ અતિઅસંભવિત હોય, જેથી કોઈ વિવેકી વ્યક્તિ પણ એવો નિષ્કર્ષ પર પહોંચી ન શકે કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતો આધાર ઉપલબ્ધ છે;

(૩) જ્યાં પ્રક્રિયા જારી કરવામાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા વપરાયેલ વિવેકાધિકાર મનમાની અને સ્વૈચ્છિક હોય, કારણ કે તે કાં તો કોઈ પુરાવા વિના અથવા સંપૂર્ણપણે અસંગત અથવા અગ્રાહ્ય સામગ્રી પર આધારિત હોય; અને

(૪) જ્યાં ફરિયાદ મૂળભૂત કાનૂની ખામીઓથી ગ્રસ્ત હોય, જેમ કે, મંજૂરીનો અભાવ, અથવા કાનૂની રીતે સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા ફરિયાદનો અભાવ અને તેવી જ અન્ય ખામીઓ.

૧૪. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને હાલના કેસની હકીકતો પર લાગુ કરતાં, હું હવે આ બાબત પર વિચાર કરવા આગળ વધું છું કે અરજદારો વિરુદ્ધ જારી કરવામાં આવેલ પ્રક્રિયાનો હુકમ રદ કરવામાં આવવો યોગ્ય છે કે નહીં.

૧૫. એ જણાવવું અનુચિત નહીં ગણાય કે વર્ષ ૧૯૯૫, અર્થે તે વર્ષ જેમાં ફરિયાદી અને તેના કુટુંબજનો દ્વારા મૂળ આરોપી નં.૧ના હિતમાં અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામું કરવામાં આવ્યું હતું, થી લઈને વર્ષ ૨૦૦૯, અર્થે તે વર્ષ wherein

મૂળ આરોપી નં.૧એ મુખત્યાર તરીકે અત્રેના અરજદાર નં.૧ના હિતમાં વેચાણખત અમલમાં મૂક્યું હતું, સુધી મારી સમક્ષ રહેલા કોઈપણ અરજદારોનું નામચીનમાં ક્યાંય સ્થાન જ આવતું નથી. આ પરથી એ હકીકતનો સંકેત મળે છે કે ૧૯૯૫થી ૨૦૦૯ સુધી ફરિયાદી અથવા તેના કુટુંબજનોએ મૂળ આરોપી નં.૧ના હિતમાં કરવામાં આવેલા અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામાની પ્રામાણિકતા અથવા તેની કાયદેસરતા અંગે ક્યારેય પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો નહોતો. માત્ર ૨૦૦૯માં વેચાણખત કરવામાં આવ્યા પછી જ ફરિયાદી અને તેના કુટુંબજનો તથા મૂળ આરોપી નં.૧ વચ્ચે કેટલાક વિવાદો ઊભા થયા હોઈ શકે. વધુ મહત્વની વાત એ છે કે ફરિયાદી કે તેના કોઈપણ કુટુંબજનોએ મૂળ આરોપી નં.૧ના હિતમાં અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામું કરવામાં આવ્યું હતું તે બાબતનો વિવાદ કરતા નથી, પરંતુ હવે લગભગ ૧૫ વર્ષના ગાળાના અનુસંધાને એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે આપું અપરિવર્તનીય મુખત્યારનામું મૂળ આરોપી નં.૧એ ફરિયાદી અને તેના કુટુંબજનો પાસેથી કપટ આચરીને મેળવ્યું હતું. કારણ કે મુખત્યારનામાના અમલ અંગે કોઈ વિવાદ નથી, તેથી મારા વિચાર માટે પહેલો પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે શું ખોટાલેખનનો આક્ષેપ કરવા માટે કોઈ કેસ બનાવવામાં આવ્યો હોવાનું કહી શકાય. એવું જણાય છે કે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ, ખોટાલેખનના ગુનાને લગતા હદ સુધી સંજ્ઞાન લેતાં વખતે, ખોટાલેખનનો ગુનો રચાય તે માટેના આવશ્યક ઘટકોનું વિચારણું કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હતા.

૧૬. સર્વોચ્ચ અદાલતે, મહંમદ ઈબ્રાહિમ અને અન્ય વિ./સ. બિહાર રાજ્ય અને અન્ય, જેનો અહેવાલ ૨૦૧૦(૧) જી.એલ.એચ. ૧૮૪ માં પ્રકાશિત થયેલ છે, તે કેસમાં કઈ બાબત બનાવટ દસ્તાવેજીકરણ ઠરશે તે અંગે અત્યંત વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યું છે. ઉક્ત કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલ નિર્ણયસિદ્ધાંત હાલના કેસમાં સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે. સંબંધિત પરિચ્છેદો નીચે પુનઃઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે :

“૧૦. કલમ ૪૬૭ (જેટલી હદ સુધી તે આ કેસ માટે પ્રાસંગિક છે) એ જોગવાઈ કરે છે કે જે કોઈ એવા દસ્તાવેજની બનાવટ કરે છે જે મૂલ્યવાન સુરક્ષા હોવાનું દર્શાવતું હોય, તેને આજીવન કેદથી અથવા કોઈપણ પ્રકારની એવી કેદથી, જેની મુદત દસ વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે, દંડિત કરવામાં આવશે અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે. અમારી દૃષ્ટિએ પ્રાસંગિક કલમ ૪૭૧ એ જોગવાઈ કરે છે કે જે કોઈ કપટપૂર્વક અથવા અપ્રમાણિક રીતે કોઈ એવા દસ્તાવેજનો અસલી તરીકે ઉપયોગ કરે છે, જેને તે બનાવટી દસ્તાવેજ હોવાનું જાણે છે અથવા એવું માનવા માટે તેને કારણ હોય, તેને તેવી જ રીતે દંડિત કરવામાં આવશે જાણે તેણે એવો દસ્તાવેજ બનાવ્યો હોય.

૧૧. કલમ ૪૭૦ ખોટા દસ્તાવેજને જાલસાજી કરીને બનાવવામાં આવેલ ખોટા દસ્તાવેજ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. આ બે કલમોમાં વપરાયેલ “જાલસાજી” શબ્દની વ્યાખ્યા કલમ ૪૬૩ માં કરવામાં આવી છે. જે કોઈ વ્યક્તિ જનતા કે કોઈપણ વ્યક્તિને નુકસાન કે ઈજા પહોંચાડવાના ઇરાદાથી, અથવા કોઈ દાવો કે

હક્કને ટેકો આપવા માટે, અથવા કોઈ વ્યક્તિને મિલકતથી વંચિત કરવા માટે, અથવા સ્પષ્ટ કે ગર્ભિત કરારમાં પ્રવેશ કરાવવા માટે, અથવા કપટ કરવાનો ઇરાદો રાખીને અથવા એવો કપટ કરવામાં આવે તેવા ઇરાદાથી કોઈ ખોટા દસ્તાવેજ બનાવે છે, તે જાલસાજી કરે છે.

૧૨. “ખોટો દસ્તાવેજ બનાવવો” ને વ્યાખ્યાયિત કરતી કલમ ૪૬૪ નીચે ઉતારવામાં આવે છે :

“૪૬૪. ખોટો દસ્તાવેજ બનાવવો. કોઈ વ્યક્તિએ ખોટો દસ્તાવેજ અથવા ખોટો ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખ બનાવ્યો કહેવાય છે. પ્રથમ. જે કોઈ બેઠમानीપૂર્વક અથવા કપટપૂર્વક

(એ) કોઈ દસ્તાવેજ અથવા દસ્તાવેજના ભાગને બનાવે છે, સહી કરે છે, સીલ કરે છે અથવા અમલમાં મૂકે છે;

(બી) કોઈપણ ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખ અથવા કોઈપણ ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખનો કોઈ ભાગ બનાવે છે અથવા પ્રેષિત કરે છે;

(સી) કોઈપણ વિદ્યુત અભિલેખ પર કોઈપણ ડિજિટલ હસ્તાક્ષર જોડે છે;

(ડી) કોઈ દસ્તાવેજના અમલીકરણનું અથવા ડિજિટલ હસ્તાક્ષરની પ્રામાણિકતાનું સૂચન કરતું કોઈ ચિહ્ન એ ઇરાદાથી કરે છે કે એવો દસ્તાવેજ અથવા દસ્તાવેજનો કોઈ ભાગ, ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખ અથવા ડિજિટલ

હસ્તાક્ષર, એવી વ્યક્તિ દ્વારા અથવા તેની સત્તાથી બનાવવામાં આવ્યો હતો, હસ્તાક્ષરિત કરવામાં આવ્યો હતો, મુદ્રાંકિત કરવામાં આવ્યો હતો, અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો, પ્રેષિત કરવામાં આવ્યો હતો અથવા સંલગ્ન કરવામાં આવ્યો હતો એમ માનવામાં આવે, જ્યારે તે જાણે છે કે તે એવી વ્યક્તિ દ્વારા અથવા તેની સત્તાથી બનાવવામાં આવ્યો નહોતો, હસ્તાક્ષરિત કરવામાં આવ્યો નહોતો, મુદ્રાંકિત કરવામાં આવ્યો નહોતો, અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો નહોતો અથવા સંલગ્ન કરવામાં આવ્યો નહોતો; અથવા બીજું. જે કોઈ કાયદેસરની સત્તા વિના, અપ્રામાણિકતાપૂર્વક અથવા કપટપૂર્વક, રદકરણ દ્વારા અથવા અન્ય રીતે, કોઈ દસ્તાવેજ અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખના તેના કોઈ મહત્વપૂર્ણ ભાગમાં, તે પોતે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા, અને એવો વ્યક્તિ એવા ફેરફારના સમયે જીવિત હોય કે મૃત્યુ પામેલો હોય, તે બનાવ્યા પછી, અમલમાં મુકાયા પછી અથવા ડિજિટલ હસ્તાક્ષરથી સંલગ્ન થયા પછી, ફેરફાર કરે છે; અથવા ત્રીજું. જે કોઈ અપ્રામાણિકતાપૂર્વક અથવા કપટપૂર્વક કોઈ વ્યક્તિને કોઈ દસ્તાવેજ અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખ પર હસ્તાક્ષર કરવા, મુદ્રાંકિત કરવા, અમલમાં મૂકવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા, અથવા કોઈ ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખ પર તેનું ડિજિટલ હસ્તાક્ષર સંલગ્ન કરવા માટે પ્રેરિત કરે છે, અને જાણે છે કે મનની અસ્વસ્થતા અથવા મધપાનને કારણે એવો વ્યક્તિ તે કરી શકતો નથી, અથવા તેના પર કરાયેલા ભ્રમને કારણે તે દસ્તાવેજ અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખની સામગ્રી અથવા ફેરફારના સ્વભાવથી અજાણ છે. સ્પષ્ટીકરણ ૧ કોઈ માણસ દ્વારા પોતાના જ નામે કરાયેલ હસ્તાક્ષર પણ કૂટલેખન સમકક્ષ થઈ

શકે છે. સ્પષ્ટીકરણ ૨ કોઈ કલ્પિત વ્યક્તિના નામે ખોટો દસ્તાવેજ બનાવવો અને એવો વિશ્વાસ કરાવવાનો ઇરાદો રાખવો કે દસ્તાવેજ કોઈ વાસ્તવિક વ્યક્તિએ બનાવ્યો છે, અથવા કોઈ મૃત્યુ પામેલી વ્યક્તિના નામે એવો દસ્તાવેજ બનાવવો અને એવો વિશ્વાસ કરાવવાનો ઇરાદો રાખવો કે તે દસ્તાવેજ તેણે પોતાના જીવનકાળમાં બનાવ્યો હતો, ફૂટલેખન સમકક્ષ થઈ શકે છે. [નોંધ: જ્યાં જ્યાં 'ડિજિટલ હસ્તાક્ષર' શબ્દો આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં સુધારા અધિનિયમ ૧૦/૨૦૦૯ દ્વારા 'ઇલેક્ટ્રોનિક હસ્તાક્ષર' શબ્દો પ્રતિસ્થાપિત કરવામાં આવ્યા હતા].

૧૩. કલમો ૪૬૭ અને ૪૭૧ હેઠળના ગુનામાં પૂર્વશરત બનાવટ છે. બનાવટ માટેની પૂર્વશરત ખોટો દસ્તાવેજ (અથવા ખોટો ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખ અથવા તેનો કોઈ ભાગ) બનાવવાની છે. આ કેસ કોઈ ખોટા ઇલેક્ટ્રોનિક અભિલેખ સાથે સંબંધિત નથી. તેથી, પ્રશ્ન એ છે કે પ્રથમ આરોપીએ, મિલકત વેચવાનો ભાસ કરતા બે વેચાણખતનો અમલ કરીને અને તેમની નોંધણી કરાવીને (ભલે એવું માની લેવાય કે તે તેની માલિકીની ન હતી), અન્ય આરોપીઓ સાથેની સાંઠગાંઠમાં ખોટા દસ્તાવેજો બનાવ્યા અને અમલમાં મૂક્યા હોવાનું કહી શકાય કે નહીં.

૧૪. દંડ સંહિતાની કલમ ૪૬૪ના વિશ્લેષણથી જણાય છે કે તે ખોટા દસ્તાવેજોને ત્રણ શ્રેણીઓમાં વહેંચે છે:

૧. પ્રથમ પરિસ્થિતિ એવી છે કે જેમાં કોઈ વ્યક્તિ અપ્રમાણિકતાપૂર્વક અથવા કપટપૂર્વક કોઈ દસ્તાવેજ એ ઈરાદાથી બનાવે અથવા અમલમાં મૂકે છે કે એવો વિશ્વાસ થાય કે આવો દસ્તાવેજ કોઈ અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા, અથવા કોઈ અન્ય વ્યક્તિના અધિકારથી, બનાવવામાં આવ્યો હતો અથવા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે તે જાણે છે કે તે તે વ્યક્તિ દ્વારા અથવા તેની સત્તાથી બનાવવામાં આવ્યો નહોતો કે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો નહોતો.

૨. બીજું એ છે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ, કપટપૂર્વક અથવા છેતરપિંડીપૂર્વક, રદ કરીને અથવા અન્યથા, કાયદેસર સત્તા વિના, કોઈ દસ્તાવેજ તેના દ્વારા પોતે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા બનાવવામાં આવ્યો હોય અથવા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હોય ત્યાર પછી, તેના કોઈ મહત્વપૂર્ણ ભાગમાં ફેરફાર કરે.

૩. તૃતીય પરિસ્થિતિ એ છે કે જેમાં કોઈ વ્યક્તિ અપ્રમાણિકતાપૂર્વક અથવા કપટપૂર્વક કોઈ વ્યક્તિને કોઈ દસ્તાવેજ પર હસ્તાક્ષર કરવા, તેનો અમલ કરવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા પ્રેરિત કરે છે, જ્યારે તેને જાણ હોય કે આવી વ્યક્તિ (એ) મનની અસ્વસ્થતા; અથવા (બી) નશાની હાલત; અથવા (સી) તેની ઉપર આચરવામાં આવેલા પ્રપંચના કારણે, દસ્તાવેજની સામગ્રી અથવા કરવામાં આવેલા ફેરફારની પ્રકૃતિ જાણી શકતી નહોતી. સંક્ષેપમાં, કોઈ વ્યક્તિએ 'ખોટો દસ્તાવેજ' બનાવ્યો હોવાનું ત્યારે કહેવાય, જો (૧) તેણે પોતે અન્ય કોઈ વ્યક્તિ હોવાનું દર્શાવીને અથવા અન્ય કોઈના અધિકૃતકરણ હેઠળ હોવાનું દાવો કરીને દસ્તાવેજ બનાવ્યો અથવા અમલમાં મૂક્યો હોય; અથવા (૨) તેણે દસ્તાવેજમાં

ફેરફાર કર્યો હોય અથવા તેમાં છેડછાડ કરી હોય; અથવા (૩) તેણે પ્રપંચ આચરીને, અથવા એવી વ્યક્તિ પાસેથી કે જે પોતાની ઇન્દ્રિયોના નિયંત્રણમાં ન હોય, દસ્તાવેજ મેળવ્યો હોય.

૧૫. ફર્સ્ટ અપીલકર્તા દ્વારા અમલમાં મુકાયેલા વેચાણખત, સ્પષ્ટ અને નિઃસંદેહ રીતે, ‘ખોટા દસ્તાવેજો’ની બીજી અને ત્રીજી શ્રેણીમાં આવતા નથી. તેથી હવે એ જોવાનું રહે છે કે ફરિયાદીની આ દલીલ કે પ્રથમ આરોપી, જેનો જમીન સાથે કોઈપણ રીતે સંબંધ ન હતો, તેણે ફરિયાદીની જમીનનો કબજો મેળવવાના ઇરાદાથી વેચાણખતો અમલમાં મૂકી દસ્તાવેજોની બનાવટ કરી હતી (અને આરોપી નં. ૨ થી ૫ ખરીદદાર, સાક્ષી, લેખક અને સ્ટેમ્પ વેચનાર તરીકે જણાવાયેલા વેચાણખતોના અમલીકરણ અને નોંધણીમાં પ્રથમ આરોપી સાથે મિલીભગત કરી હતી), તે આ મામલાને પ્રથમ શ્રેણી હેઠળ લાવે છે કે કેમ.

૧૬. મિલકત હસ્તાંતરિત કરતું વેચાણખત અમલમાં મૂકનાર એવો વ્યક્તિ, જે દાવો કરે છે કે હસ્તાંતરિત કરાતી મિલકત તેની પોતાની છે, અને એવો વ્યક્તિ, જે માલિકનું સ્વાંગ ધરીને અથવા માલિક દ્વારા વેચાણખત માલિકના પતી અમલમાં મૂકવા માટે સત્તાધિકૃત અથવા સક્ષમ હોવાનો ખોટો દાવો કરીને વેચાણખત અમલમાં મૂકે છે, એમ બંને વચ્ચે મૂળભૂત ફરક છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ મિલકતને પોતાની તરીકે વર્ણવીને તે હસ્તાંતરિત કરતો દસ્તાવેજ અમલમાં મૂકે છે, ત્યારે બે શક્યતાઓ હોય છે. પ્રથમ એ કે તે સદભાવપૂર્વક એવું માને છે કે મિલકત હકીકતમાં તેની જ છે. બીજી એ કે તેને ખબર હોવા છતાં કે તે

તેની મિલકત નથી, તે અપ્રામાણિક રીતે અથવા કપટપૂર્વક તે પોતાની હોવાનું દાવો કરતો હોય. પરંતુ 'ખોટા દસ્તાવેજો' ની પ્રથમ શ્રેણીમાં આવવા માટે માત્ર એટલું પૂરતું નથી કે દસ્તાવેજ અપ્રામાણિક રીતે અથવા કપટપૂર્વક બનાવવામાં આવ્યો હોય અથવા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હોય. તેની સાથે વધુ એક આવશ્યકતા એ છે કે તે એવો વિશ્વાસ પેદા કરવાના આશયથી બનાવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ કે એવો દસ્તાવેજ તે વ્યક્તિ દ્વારા, અથવા તે વ્યક્તિની સત્તા હેઠળ, બનાવવામાં આવ્યો હતો અથવા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા અથવા જેના અધિકારથી તે બનાવવામાં આવ્યો નહોતો અથવા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો નહોતો, એવી જાણ તેને હતી.

૧૭. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એવી મિલકત અંગે, જે તેની નથી, દસ્તાવેજ નિષ્પાદિત કરે છે, ત્યારે તે એવો દાવો કરતો નથી કે તે કોઈ બીજો વ્યક્તિ છે, અને ન તો તે એવો દાવો કરતો છે કે તેને કોઈ અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા સત્તા આપવામાં આવી છે. તેથી, આવા દસ્તાવેજનું નિષ્પાદન (જેનો તાત્પર્ય એવી કેટલીક મિલકત હસ્તાંતર કરવાની હોય કે જેના તે માલિક નથી) સંહિતાની કલમ ૪૬૪ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરાયેલા ખોટા દસ્તાવેજનું નિષ્પાદન ગણાતું નથી. જેનું નિષ્પાદન કરવામાં આવ્યું છે તે જો ખોટો દસ્તાવેજ નથી, તો બનાવટ નથી. જો બનાવટ નથી, તો પછી સંહિતાની કલમ ૪૬૭ કે કલમ ૪૭૧ પૈકી કોઈપણ લાગુ પડતી નથી.”

૧૭. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ ઉપરોક્ત કાનૂની સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં લેતાં, હું આ નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં જરાય સંકોચ અનુભવતો નથી કે ફરિયાદીની બાબત, ભલે તેને સાચી માનવામાં આવે, તો પણ તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૬૪ની પ્રથમ શ્રેણીમાં આવશે નહીં. કારણ કે ફરિયાદીની બાબત એવી છે કે વર્ષ ૧૯૯૫માં મૂળ આરોપી નં. ૧એ કપટપૂર્વક પોતાના પક્ષમાં અપ્રતિસંહરણીય મુક્ત્યારનામું મેળવી લીધું હતું, તેથી હું ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૬૪ના તૃતીય ખંડ પર નજર કરી શકું, જે નીચે મુજબ વાંચાય છે:

ત્રીજું.—જે કોઈ કપટપૂર્વક અથવા છેતરપિંડીથી કોઈ વ્યક્તિને કોઈ દસ્તાવેજ અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક નોંધ પર હસ્તાક્ષર કરવા, સીલ મૂકવા, અમલમાં મૂકવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા, અથવા કોઈ ઇલેક્ટ્રોનિક નોંધ પર તેની ડિજિટલ સહી લગાવવાનું કારણ બને, અને તે જાણતો હોય કે એવી વ્યક્તિ માનસિક અસ્વસ્થતા અથવા નશાની સ્થિતિને કારણે તે કરી શકતી નથી, અથવા તેની ઉપર આચરાયેલી છેતરપિંડીને કારણે તે દસ્તાવેજ અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક નોંધની વિગતો અથવા કરવામાં આવેલા ફેરફારના સ્વરૂપથી અજાણ છે. ”

૧૮. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૬૪ ના તૃતીય ખંડનું સાવધાનપૂર્વક વાચન કરવાથી એવું સૂચિત થાય છે કે કોઈપણ વ્યક્તિ, જે કપટપૂર્વક અથવા છેતરપિંડીથી દસ્તાવેજ પર હસ્તાક્ષર પ્રાપ્ત કરે, અને હસ્તાક્ષર કરનાર વ્યક્તિને તે દસ્તાવેજની સામગ્રીની જાણ ન હોય, તો તે કૃત્ય ખોટેખરી કરવાનું ગણાય.

જોકે, કલમ ૪૬૪ નો તૃતીય ખંડ મારા સમક્ષ રહેલા અરજદારોના સંદર્ભે કોઈ રીતે લાગુ પડતો નથી. ફરિયાદીનો એવો કેસ પણ નથી કે અહીંના અરજદારોએ તેની સાથે છેતરપિંડી કરીને, તેને અપરિવર્તનીય પાવર ઓફ એટર્નીની સામગ્રી વિશે કશું જ જાણ ન રહે તેવી સ્થિતિમાં મૂકી, તેને એવો પાવર ઓફ એટર્ની અમલમાં મુકવા પ્રેરિત કર્યો હતો. ઉપર ચર્ચ્યા મુજબ, મારા સમક્ષ રહેલા ત્રણેય અરજદારો વર્ષ ૨૦૦૯ પહેલાં દશ્યમાં જ નહોતા. આવી પરિસ્થિતિમાં, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ અહીંના અરજદારો વિરુદ્ધ ખોટેખરીના ગુના માટે પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ આપી શક્યા નહોતાં.

૧૯. આ તબક્કે એ ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાનિક ગણાશે નહીં કે હાલના અરજદારો વિરુદ્ધ પોતાના કેસની દુર્બળતાઓની કદાચ ફરિયાદીને જાણ થઈ ગઈ હોવાથી, તેણે ખૂબ જ ચાતુર્યપૂર્વક ગુનાહિત ષડયંત્રનો કેસ આગળ ધપાવ્યો છે. એ સાચું છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦-બી હેઠળ દંડનીય ગુનાહિત ષડયંત્ર બાબતે તે સંબંધે કોઈ પ્રત્યક્ષ પુરાવો ન પણ હોય, તો પણ ઓછામાં ઓછું એવું કંઈક તો હોવું જ જોઈએ કે જેથી પ્રથમદ્રષ્ટ્યા એવું જણાઈ આવે કે હકીકતમાં આરોપીઓ વચ્ચે મનોભાવોની એકરૂપતા હતી અને તેમણે એવો ગુનો કરવા માટે ષડયંત્ર રચ્યું હતું. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે ફરિયાદી તથા તેના સાક્ષીઓના માત્ર નિર્વસ્ત્ર આક્ષેપના આધારે જ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦બી હેઠળના ગુનામાં હાલના અરજદારો વિરુદ્ધ ચાંત્રિક રીતે પ્રક્રિયા જારી કરી છે. ફરિયાદીનો આ કેસ સ્વીકારવો મને અત્યંત મુશ્કેલ લાગે છે કે ફરિયાદી તરફથી મૂળ આરોપી

નં. ૧ એ પાવર ઑફ એટર્ની ધારક તરીકે વેચાણખતનો અમલ કર્યો તે સમયે, હાલના ત્રણેય અરજદારોને આ હકીકતની જાણ હતી કે મૂળ આરોપી નં. ૧ એ ફરિયાદી અને તેના કુટુંબજનો પાસેથી ૧૯૯૫માં છેતરપિંડી કરીને પાવર ઑફ એટર્ની મેળવી હતી.

૨૦. છેતરપિંડીના ગુનાના મુદ્દે પણ અરજદારો સામે કોઈ કેસ બનતો હોવાનું મને જણાતું નથી. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૫ 'છેતરપિંડી' વિષે જોગવાઈ કરે છે અને તે નીચે મુજબ છે:

૪૧૫. છેતરપિંડી.—જે કોઈ, કોઈ વ્યક્તિને કપટપૂર્વક ભ્રમમાં મૂકી, છેતરાયેલી એવી વ્યક્તિને કોઈપણ વ્યક્તિને કોઈ મિલકત સોંપવા માટે, અથવા કોઈપણ વ્યક્તિ કોઈ મિલકત રાખી રાખે તે માટે સંમતિ આપવા માટે, અથવા છેતરાયેલી એવી વ્યક્તિને ઇરાદાપૂર્વક એવું કંઈક કરવા અથવા ન કરવા પ્રેરિત કરે છે, જે તે વ્યક્તિ જો એવી રીતે છેતરાઈ ન હોત તો ન કરતી અથવા ન કરત, અને જેવું કૃત્ય અથવા અકૃત્ય તે વ્યક્તિને શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા મિલકત બાબતે નુકસાન કે હાનિ પહોંચાડે છે અથવા પહોંચાડવાની શક્યતા ધરાવે છે, તો તે 'છેતરપિંડી' કરે છે એમ કહેવાય છે. સ્પષ્ટીકરણ.—હકીકતોનું કપટપૂર્વકનું ગુપ્તીકરણ આ કલમના અર્થમાં ભ્રમ ઉત્પન્ન કરવું ગણાય છે.

કલમના સાદા વાંચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૧૫માં વ્યાખ્યાયિત મુજબ કોઈ વ્યક્તિને છેતરપિંડી માટે દોષિત ઠેરવવા માટે, એ દર્શાવવું આવશ્યક છે કે વચન આપતી વેળાએ તેની પાસે મિલકત પોતાના

કબજામાં જાળવી રાખવાનો કપટપૂર્ણ અથવા અપ્રામાણિક ઇરાદો હતો અથવા એવી રીતે છેતરાયેલા વ્યક્તિને એવું કંઈક કરવા પ્રેરિત કરવાનો ઇરાદો હતો, જે તે અન્યથા ન કરત.

૨૧. છેતરપિંડીનો ગુનો રચાય તે માટે આવશ્યક તત્વો રામ જસ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., જેનો અહેવાલ (૧૯૭૦)૨ એસ.સી.સી. ૭૪૦ માં પ્રકાશિત થયો છે, તેમાં સંક્ષિપ્ત રીતે આ પ્રમાણે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે:

“(૧) કોઈ વ્યક્તિને છેતરપિંડી કરીને તેની સાથે ઠગાઈપૂર્વક અથવા અપ્રામાણિક રીતે પ્રેરિત કરાયેલ હોવું જોઈએ;

(૨) (એ) તે રીતે છેતરાયેલી વ્યક્તિને કોઈપણ વ્યક્તિને કોઈ મિલકત સોંપવા માટે, અથવા કોઈપણ વ્યક્તિ કોઈ મિલકત પોતાની પાસે રાખે તે માટે સંમતિ આપવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવી હોવી જોઈએ; અથવા

(બી) આ રીતે છેતરાયેલ વ્યક્તિને જાણપૂર્વક એવી કોઈ ક્રિયા કરવા અથવા ન કરવા માટે પ્રેરિત કરાયેલ હોવી જોઈએ, જે તે આ રીતે છેતરાયેલ ન હોત તો ન કરત અથવા ન છોડત; અને (૩) (૨)(બી) દ્વારા આવરી લેવાયેલા કેસોમાં, એવી ક્રિયા અથવા ચૂક એવી હોવી જોઈએ કે જેનાથી શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા સંપત્તિ અંગે પ્રેરિત થયેલી વ્યક્તિને નુકસાન અથવા હાનિ થાય અથવા થવાની સંભાવના હોય.”

૨૨. સમાન દષ્ટિકોણ મેડકલ કેમિકલ્સ એન્ડ ફાર્મા (પી) લિ. વિ./એસ. બાયોલોજિકલ ઈ. લિ. અને અન્ય, જેનો અહેવાલ (૨૦૦૦)૩ એસ.સી.સી. ૨૬૯ માં પ્રકાશિત છે, તેમાં પણ પ્રતિધ્વનિત કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં એવો અવલોકન કરવામાં આવ્યો હતો કે:

કલમો ૪૧૮ અને ૪૨૦ની જોગવાઈઓ આકર્ષિત થવા માટે, વચન આપવાના સમયે દોષિત મનોભાવ હોવો જરૂરી છે અને તે માટે તે આવશ્યક ઘટક છે, અને ત્યારબાદ માત્ર વચન પૂર્ણ કરવામાં થયેલી નિષ્ફળતા પોતાના બળે કલમ ૪૧૮ અથવા કલમ ૪૨૦ની જોગવાઈઓ આકર્ષિત કરતી નથી. કલમ ૪૨૦ હેઠળ છેતરપિંડીના ગુનામાં અપરાધી મનોભાવ આવશ્યક ઘટકોમાંનો એક છે. હકીકતમાં, કલમ ૪૧૫ની દષ્ટાંત (જી) સ્થિતિને પૂરતી સ્પષ્ટ કરે છે, જેથી દર્શાય છે કે કરારના ભંગરૂપે માત્ર માલસામાન પહોંચાડવામાં થયેલી નિષ્ફળતા છેતરપિંડી ગણાશે નહીં, પરંતુ તે માટે ફક્ત કરારભંગ બાબતે દીવાણી કાર્યવાહી જ જળવાઈ શકે....

૨૩. છેતરપિંડીનો ગુનો રચાય તે માટે, આરોપીએ પ્રતિનિધિત્વ અથવા વચન આપતી વખતે કપટપૂર્ણ અથવા અપ્રમાણિક ઇરાદો રાખ્યો હતો તે દર્શાવવું આવશ્યક છે અને કરારમાં પ્રવેશ કરતી ક્ષણે જ એવો દોષપાત્ર ઇરાદો હતો એવું માત્ર ત્યારબાદ તે વચનનું પાલન કરવામાં થયેલી તેની નિષ્ફળતાના આધારે અનુમાનિત કરી શકાય નહીં.

૨૪. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને, હું આ નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં જરાય સંકોચ અનુભવતો નથી કે અહીંના અરજદારો વિરુદ્ધ, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ હેઠળના ગુનાના સંબંધમાં, કોઈપણ પ્રકારનો કેસ બનતો નથી. પ્રથમ તો, ફરિયાદમાં નામમાત્રનું પણ એવું કોઈ આક્ષેપ નથી કે ત્રણેય અરજદારો ક્યારેય ફરિયાદી અથવા તેના કુટુંબના સભ્યોના સંપર્કમાં આવ્યા હતા. જો એવું હોય, તો પછી કોઈ મિલકત સોંપાવવા માટે છેતરપીંડીપૂર્ણ અથવા અપ્રામાણિક પ્રેરણા આપવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. છેતરપિંડીના ગુનાની રચના કરવા માટે જરૂરી તત્વોને વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય હતા.

૨૫. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે એ બાબતનો પણ વિચાર કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે કે અરજદારો ક્રમાંક ૨ અને ૩ વેચાણખતના માત્ર સાક્ષી-પ્રમાણકર્તાઓ છે. જે વ્યક્તિ દસ્તાવેજ પરની બનાવટી સહિ પર માત્ર સાક્ષી-પ્રમાણન કરે છે, તેને બનાવટના ગુનામાં દોષિત ઠેરવી શકાય નહીં. સાક્ષી-પ્રમાણનને બનાવટ સમાન ગણાવી શકાય તે પહેલાં, તેની એક આવશ્યક શરત એ છે કે તે એવી વ્યક્તિ દ્વારા બનાવાયેલું અથવા સહિ કરાયેલું હોવું જોઈએ, જેણે તે બનાવેલું અથવા સહિ કરેલું હોવાનો દેખાવ કરતો ન હોય. કલમ ૪૬૪ના સ્પષ્ટીકરણમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે કે ખોટો દસ્તાવેજ બનાવવો, ભલે તે ખોટો દસ્તાવેજ કલ્પિત વ્યક્તિના નામે બનાવવામાં આવ્યો હોય, તો પણ તે બનાવટ સમાન ગણાય છે. તેમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ખોટો દસ્તાવેજ બનાવવા માટે, જેના નામે ખોટો દસ્તાવેજ બનાવવામાં આવ્યો હોય તે વ્યક્તિ જીવિત હોવી

જરૂરી નથી અથવા વાસ્તવિક વ્યક્તિ હોવી પણ જરૂરી નથી, અને તે વ્યક્તિ કલ્પિત હોય કે મૃતક હોય તે બાબત ગૌણ છે. સ્પષ્ટીકરણ ૨ અન્યથા કલમ ૪૬૪ના ઘટ્ટને વિસ્તૃત કરતું નથી. સાક્ષી-પ્રમાણન ખોટો દસ્તાવેજ બનાવવાનું સમાન થાય છે કે નહીં તે જોવા માટે કલમ ૪૬૪ના મુખ્ય ભાગનું અવલોકન કરવું પડે.

૨૬. હવે હું આ બાબતના વિચાર માટે આગળ વધું છું કે શું વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ અહીંના અરજદારો વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ હેઠળ દંડનીય ગુના બાબતે પ્રક્રિયા જારી કરવામાં ન્યાયસંગત હતા કે નહીં. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ આ મુજબ છે: કલમ ૪૨૩, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો ગુનો સ્થાપિત કરવા માટે ફરિયાદ પક્ષે નીચે મુજબ સાબિત કરવું આવશ્યક છે:

(એ) કે આરોપીએ કોઈપણ દસ્તાવેજ અથવા લેખત પર સહી કરી, તેનો અમલ કર્યો અથવા તેમાં પક્ષકાર બન્યો;

(બી) કે આવા દસ્તાવેજ અથવા લખત દ્વારા કોઈ સંપત્તિ અથવા તેમાંના કોઈ હિતનું હસ્તાંતરણ કર્યાનું અથવા તેને કોઈ ભારને આધીન બનાવ્યાનું અભિપ્રેત હતું;

(સી) કે આવી દસ્તાવેજ અથવા લેખતામાં, આવા હસ્તાંતરણ અથવા ભારણ માટેના પ્રતિફળને સંબંધિત, અથવા જે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના ઉપયોગ

અથવા લાભ માટે તે વાસ્તવમાં કાર્યરત થવાનો અભિપ્રેત છે તે અંગે, કોઈ ખોટું નિવેદન સમાવાયેલ હોય;

(ડી) કે આરોપીએ અપ્રામાણિક રીતે અથવા કપટપૂર્વક ઉક્ત દસ્તાવેજ અથવા લેખત પર સહી કરી હતી અથવા તેનો અમલ કર્યો હતો અથવા તેમાં પક્ષકાર બન્યો હતો.

આ કલમ ખોટા પ્રતિજ્ઞના નિવેદન ધરાવતા હસ્તાંતરણના દસ્તાવેજની અપ્રામાણિક અથવા કપટપૂર્વકની અમલવારીને દંડનીય બનાવે છે. તેમાં એવું જણાવવામાં આવે છે કે જે કોઈ વ્યક્તિ અપ્રામાણિકતા પૂર્વક અથવા કપટપૂર્વક કોઈ એવા દસ્તાવેજ અથવા લેખ પર હસ્તાક્ષર કરે છે, તેનો અમલ કરે છે અથવા તેમાં પક્ષકાર બને છે, જે કોઈ સંપત્તિનું હસ્તાંતરણ કરતો હોવાનું દર્શાવે છે અથવા કોઈ સંપત્તિ અથવા તેમાંના કોઈ હિતને કોઈ ભારાધિકારના આધિન કરતો હોવાનું દર્શાવે છે, અને જેમાં આવા હસ્તાંતરણ અથવા ભારાધિકાર માટેના પ્રતિજ્ઞ સંબંધિત કોઈ ખોટું નિવેદન સમાવાયેલ હોય, અથવા જે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના ઉપયોગ અથવા હિત માટે તે વાસ્તવમાં અમલમાં આવવાનો નિર્ધારિત છે તેમના સંબંધિત કોઈ ખોટું નિવેદન સમાવાયેલ હોય, તે વ્યક્તિને વધુમાં વધુ બે વર્ષ સુધીની સાદી અથવા સખત કેદથી, અથવા દંડથી, અથવા બન્નેથી, દંડિત કરવામાં આવશે.

૨૭. ગુનેગારના પક્ષે અપ્રમાણિક અથવા કપટપૂર્ણ ઈરાદો હોવો આવશ્યક છે.

આવા ઈરાદાથી તેણે કોઈપણ દસ્તાવેજ અથવા લખત પર અથવા તો હસ્તાક્ષર

કરેલાં હોવા જોઈએ અથવા તેનો અમલ કરેલો હોવો જોઈએ અથવા તે તેમાં પક્ષકાર બન્યો હોવો જોઈએ. આ દસ્તાવેજ અથવા લખત દ્વારા કોઈપણ મિલ્કત અથવા મિલ્કતમાંના કોઈપણ હિતનું હસ્તાંતરણ થતું હોય અથવા તે કોઈપણ ભારને આધીન થતું હોવાનું પ્રતિપાદિત થવું આવશ્યક છે.

૨૮. તેમાં આવા હસ્તાંતરણ અથવા ભારણ માટેના પ્રતિફળને લગતું અથવા તે વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓને લગતું, જેઓના ઉપયોગ અથવા લાભ માટે તે વાસ્તવમાં અમલમાં મુકવાનો આશય ધરાવે છે, કોઈપણ ખોટું નિવેદન સમાવવું આવશ્યક છે. બેનામી દસ્તાવેજનું કપટપૂર્વક નિષ્પાદન આ કલમ હેઠળ દંડનીય છે. ખરીદદારે આખી જમીન ખરીદી હતી એવું નિવેદન, જ્યારે વેચનારને તેની માત્ર એક જ ભાગ વેચવાનો અધિકાર હતો, તે આ કલમના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતું નથી.

૨૯. હું વધુ એક ઉદાહરણ આપી શકું છું. એવું એક પ્રકરણ લો કે જેમાં આરોપીએ પોતાની કબજામાં રહેલી જમીનના ક્ષેત્રફળ વિશે ખોટું નિવેદન કરીને સરકાર પાસેથી કર્જ મેળવ્યું હોય, અને તે પ્રતિફળ માટે જમીન ઉપર ભારણ ઊભું કરવામાં આવ્યું હોય, તો એવું કહી શકાય કે આરોપીએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ હેઠળ કોઈ ગુનો કર્યો નથી, કારણ કે તે નિવેદન જમીન ઉપર ઊભું કરાયેલા તે ભારણના પ્રતિફળ સાથે સંબંધિત ન હતું. પરંતુ એવું એક પ્રકરણ લો કે જેમાં આરોપીએ એક યુવતી સાથે લગ્ન કરવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કર્યો હતો અને ત્યારબાદ તેના હિતમાં નોંધાયેલ કરાર કર્યો હતો, જેમાં ખોટી રીતે એવું દર્શાવ્યું હતું કે તેણે તેની સાથે લગ્ન કર્યા હતા અને તેના મહેરના બદલે તેને જમીનનો એક

પ્લોટ હસ્તાંતરિત કરવાનો દાવો કર્યો હતો, તો એવું કહી શકાય કે આરોપી પાસે સ્પષ્ટપણે તે યુવતી અને તેના પતિને ઇજા પહોંચાડવાનો આશય હતો, જેથી તે પોતાના તે દરજ્જા અંગેના ખોટા દાવાને સમર્થન આપી શકે.

૩૦. એવું પ્રગટ થાય છે કે કલમ ૪૨૩નો આશ્રય ફરિયાદીએ માત્ર આ આક્ષેપોના આધારે લીધો છે કે વિવાદિત વેચાણખતમાં પ્રશ્નાસ્પદ મિલકતનું મૂલ્ય કપટપૂર્વક દર્શાવેલું, મિલકતના વાસ્તવિક બજાર મૂલ્ય કરતાં ઘણું ઓછું હતું. ફરિયાદીના પોતાના શબ્દોમાં કહીએ તો, જેમ તેણે ફરિયાદમાં આક્ષેપ કર્યો છે તેમ, લાખો રૂપિયાની કિંમત ધરાવતી મિલકત મૂળ આરોપી નં. ૧એ, પાવર ઓફ એટર્ની ધારક તરીકેની swojej હેસિયતમાં, અહીંના અરજદાર નં. ૧ના હિતમાં, રૂ. ૪૦,૦૦૦/- જેટલી અતિ નગણ્ય વેચાણ રકમ માટે અપ્રામાણિક રીતે વેચી નાખી હતી. આવા આક્ષેપોના આધારે, મેજિસ્ટ્રેટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ હેઠળના ગુનાની પ્રક્રિયા પણ જારી કરવી યોગ્ય ગણેલી છે.

૩૧. મારા મત અનુસાર, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ માં આવેલ "પ્રતિફળ" શબ્દનું અર્થઘટન કરવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે. ભ્રાંતિ એમાં રહેલી છે કે પ્રતિફળને મિલકતના મૂલ્ય સાથે ગૂંચવવામાં આવ્યું છે. પ્રતિફળને મિલકતના બજારમૂલ્ય સાથે, કે વેચાણના વિષયરૂપ મિલકત સાથે, ગૂંચવવું જોઈએ નહીં. સામાન્ય રીતે, અદાલતો એ બાબતની પૂછપરછ કરતી નથી કે બે પક્ષો વચ્ચેનો સોદો નાણાકીય રીતે વાજબી હતો કે નહીં — પરંતુ

એટલું જ જોવામાં આવે છે કે દરેક પક્ષે બીજા પક્ષ પ્રત્યે કોઈ કાનૂની બાધ્યતા અથવા ફરજ સોંપી હતી કે નહીં. નિર્ણાયક પ્રશ્ન પ્રતિફળની હાજરીનો છે, પ્રતિફળની પર્યાપ્તતાનો નથી.

૩૨. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ હેઠળના ગુનાને લગતા દષ્ટાંતો અત્યારે સુધી બહુ ઓછા ઉપલબ્ધ છે. તેમ છતાં, મદ્રાસ વડી અદાલતના ઇન રે: માનિયા ગાઉન્ડનના મામલામાં આપેલો એક નિર્ણય મારા ધ્યાન પર આવ્યો, જે મનુપાત્રા ૧૨ ઇન્ડ. કેસ. ૫૨૩ માં અહેવાલિત છે. તે મામલામાં, અરજદારને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ હેઠળના ગુનામાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હતો. આક્ષેપો એવા હતા કે વેચાણ કિંમતનો ઉલ્લેખ સાચો નહોતો અને તે સંદર્ભે હસ્તાંતરણના દસ્તાવેજમાં ખોટું નિવેદન કરવામાં આવ્યું હતું. અદાલતે નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા:

અરજદારને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૩ હેઠળના ગુનામાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો છે. દંડ સંહિતાની આ બહુ ઓછી વપરાતી કલમ એવી વ્યક્તિના કૃત્યને દંડનીય બનાવે છે, જે બેઈમાનીથી અથવા કપટપૂર્વક એવો દસ્તાવેજ અમલમાં મૂકે છે કે જે કોઈ સંપત્તિનું હસ્તાંતરણ કરતો હોવાનું દર્શાવે છે અને જેમાં પ્રતિફળ અંગે અથવા જે વ્યક્તિઓના ઉપયોગ અથવા લાભાર્થે તે વાસ્તવમાં અમલમાં આવવાનો હોય તેમના સંબંધમાં કોઈ ખોટું નિવેદન સમાવેશ પામેલ હોય. હાલના કેસમાં આરોપીએ શું કર્યું હતું તે ઉપ-મેજિસ્ટ્રેટના ચુકાદામાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ફરિયાદ પક્ષના બીજા સાક્ષીનો વિવાદિત જમીનની

અડધી હિસ્સેદારીવાળા ભાગ ઉપર નિર્વિદ્ધ ભોગવટો હતો, ફરિયાદ પક્ષના બીજા સાક્ષીએ તે ભાગ ફરિયાદ પક્ષના પ્રથમ સાક્ષીને રૂપિયા ૭૫ માં વેચ્યો હતો અને ફરિયાદ પક્ષનો પ્રથમ સાક્ષી તે ભાગનો ભોગવટો કરતો હતો, તે જાણતા હોવા છતાં, આરોપીએ ફરિયાદ પક્ષના પ્રથમ સાક્ષીને નુકસાન પહોંચાડવા અને પોતાને લાભ થાય તે હેતુથી આખી જમીન માત્ર રૂપિયા ૧૨૦ માં વેચી દીધી, જ્યારે તેની અડધી જમીન રૂપિયા ૭૫ માં વેચાઈ હતી. મેજિસ્ટ્રેટ દસ્તાવેજમાં કરાયેલું આ નિવેદન પણ ખોટું હોવાનું ઠરાવે છે કે દસ્તાવેજના અમલ સમયે આખી જમીન આરોપીના ભોગવટા અને કબજામાં હતી. સ્પષ્ટ છે કે કાયદો હસ્તાંતરણના દસ્તાવેજમાં સમાવાયેલ દરેક ખોટા નિવેદનને દંડનીય બનાવતો નથી. તે પ્રતિફળ સંબંધિત હોવું જોઈએ અથવા તેનાથી લાભાન્વિત થનાર વ્યક્તિ સંબંધિત હોવું જોઈએ. આ કેસમાં ફરિયાદ ખરીદદારે નહીં પરંતુ ફરિયાદ પક્ષના પ્રથમ સાક્ષીએ કરી હતી. અપીલ સાંભળનાર પ્રથમ વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટે આંક સી માં સમાવાયેલા ત્રણ ખોટા નિવેદનો હોવાનું ઠરાવ્યું, અર્થાત્, (૧) આ દાવો કે સંપૂર્ણ જમીનખંડ અપીલકર્તાનો હતો; (૨) વેચાણ કિંમત રૂપિયા ૧૨૦ દર્શાવવી, જ્યારે તેનો અડધો હિસ્સો રૂપિયા ૭૫ માં વેચાયો હતો; (૩) ખરીદદારે આખી જમીન ખરીદી હતી એવું નિવેદન, જ્યારે વેચનાર કાયદેસર રીતે માત્ર અડધો હિસ્સો વેચવા હકદાર હતો. આમાંથી છેલ્લું નિવેદન તો સ્પષ્ટપણે એવી જાતનું નિવેદન નથી કે જેને આ કલમ હેઠળ દંડનીય બનાવવામાં આવ્યું હોય. મેજિસ્ટ્રેટ સૂચવે છે તેમ, વેચાણ જેની લાભાર્થે અમલમાં આવવાનું હોય તે વ્યક્તિ અંગેનું તે ખોટું નિવેદન નથી, કારણ કે વેચનાર અથવા ખરીદદારની

ઓળખ છુપાવવામાં આવી નથી. સરકારી અભિયોજક બીજા મુદ્દા પર દોષારોપણને ટેકો આપી શકતા નથી અને તે પ્રયાસ યોગ્ય રીતે છોડી દેવામાં આવ્યો છે, કારણ કે ભૂલ પ્રતિફળ અને મૂલ્યને ગૂંચવી દેવામાં છે. એ નિર્દેશ કરવો લગભગ જરૂરી નથી કે એક જ ખેતરના અલગ-અલગ ભાગોના મૂલ્યમાં ભિન્નતા હોઈ શકે. પ્રથમ નિવેદન હસ્તાંતરણના પ્રતિફળ સંબંધિત નથી. સરકારી અભિયોજક દલીલ કરે છે કે એક દષ્ટિકોણથી સંપત્તિ પોતે જ પ્રતિફળ છે, પરંતુ આ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ એવો નથી, તેમજ એમ્પરર વિ. મહાબીર સિંહ રપએ.૩૧ માં, જ્યાં સુધી મારી જાણ છે ત્યાં સુધી આ સંહિતાની આ કલમ સંબંધિત તે એકમાત્ર અહેવાલિત નિર્ણય છે, ત્યાં પણ આ શબ્દનો એવો અર્થ નથી. સંપત્તિ વેચાણનો વિષય છે; કિંમત પ્રતિફળ છે. મને લાગે છે કે આ કેસમાં નિર્ધારિત થયેલ તથ્યો પરથી કલમ ૪૨૩ હેઠળ કોઈ ગુનો સાબિત થતો નથી. તેથી દોષારોપણ રદ કરવામાં આવે છે, અને દંડ ભરાયેલ હોય તો પરત કરવો પડશે. એ પણ નિર્દેશ કરી શકાય કે પ્રથમ વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરાયેલ સજામાં ફેરફાર ગેરકાયદેસર હતો, કારણ કે તે ક્વીન એમ્પ્રેસ વિ. ઇશ્રી ૧૭એ.૬૭ ના નિર્ધારણ મુજબ સજા વધારવા સમાન હતો.

આથી, ઉપરોક્તમાંથી એવું કહી શકાય કે, ફરિયાદમાં ફરિયાદીએ મૂકેલા આક્ષેપોને સત્ય તરીકે સ્વીકારી લેવામાં આવે તો પણ, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૨૩ હેઠળનો ગુનો રચાય તેવા કોઈપણ આવશ્યક તત્વો સ્થાપિત થતા નથી.

૩૩. આ મામલા સાથે સંકળાયેલું એક વધારાનું પાસું પણ છે. જો ખરેખર છેતરપિંડી આચરવામાં આવી હોય અને ફરિયાદી તથા તેના કુટુંબના સભ્યોના હસ્તાક્ષર કપટપૂર્વક અપરિવર્તનીય પાવર ઓફ એટોર્ની પર લેવામાં આવ્યા હોય, તો પ્રશ્નાધીન મિલ્કતના સંયુક્ત માલિક હોવાનું દાવો કરતા ફરિયાદી અથવા તેના કુટુંબના કોઈપણ સભ્યોએ પોતાના હકોના સંરક્ષણ માટે નાગરિક કાર્યવાહી શા માટે પ્રારંભ કરી નહોતી તે સમજણ બહારની બાબત છે. ફરિયાદીએ જે મુજબ લાખો રૂપિયાની કિંમત ધરાવતી મિલ્કત પરનો પોતાનો હક જોખમમાં મુકાયેલો હતો, તેવી સ્થિતિમાં ફરિયાદીએ પ્રશ્નાધીન મિલ્કત પરના પોતાના હકના સંરક્ષણ માટે વધુ કંઈપણ કર્યા વિના માત્ર જુડિશિયલ મેજિસ્ટ્રેટ ફર્સ્ટ ક્લાસની અદાલતમાં ખાનગી ફોજદારી ફરિયાદ દાખલ કરીને જ સંતોષ માન્યો હશે, એવું માનવું શક્ય નથી. આ મુદ્દાને વિશેષરૂપે રેખાંકિત કરવો જરૂરી છે (અને તેનું મહત્વ કેટલુંય ઉદ્દેખિત કરવામાં આવે તોય ઓછું જ છે) કે વિવાદાસ્પદ જમીન ફરિયાદી, તેના અન્ય ભાઈઓ અને કુટુંબના સભ્યોને તેમના પિતાથી વારસામાં પ્રાપ્ત થઈ હતી અને ફરિયાદી એમ વારસામાં પ્રાપ્ત થયેલી પોતાની સમગ્ર વ્યક્તિગત અસ્થાવર મિલ્કત સંપૂર્ણપણે ગુમાવવાની સ્થિતિમાં હતો. તેથી, આ મિલ્કત પરના પોતાના હકના સંરક્ષણ માટે નાગરિક અદાલતનો આશરો લેવાની આવશ્યકતા વિશે ફરિયાદી અજાણ રહ્યો હોય તેવું બની શકે નહીં. ફોજદારી કાર્યવાહીનું મહત્તમ પરિણામ એટલું જ હોઈ શકતું કે છેતરપિંડી માટે જવાબદાર વ્યક્તિઓને દંડિત કરવામાં આવે. તેનાથી તેની મિલ્કતના હક સંબંધિત તેના નાગરિક હકોનું સંરક્ષણ થઈ શક્યું હોત નહીં. ફરીથી, ફરિયાદી કેવી રીતે નિશ્ચિત

હોઈ શકે કે ફરિયાદ પક્ષને સફળતા મળવી અનિવાર્ય હતી અને અદાલતો અંતે અવશ્ય જ એવું ઠરાવશે કે તેના તથા તેના કુટુંબના સભ્યો સામે છેતરપિંડી આચરવામાં આવી હતી. તેથી, એવું માનવું શક્ય નથી કે પ્રશ્નાધીન વેચાણખત એક સુયોજિત ગુનાહિત કાવતરુંજન્ય છેતરપિંડી સિવાય બીજું કશું જ નથી એવી જાહેરાત મેળવવા માટે કોઈ નાગરિક દાવો દાખલ કર્યા વિના તે નિષ્ક્રિય રહ્યો હશે અને વર્ષો સુધી રાહ જોતો રહ્યો હશે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસ દરમિયાન પરીક્ષિત ફરિયાદી તથા તેના સાક્ષીઓનું વર્ણન અત્યંત શંકાસ્પદ બની જાય છે.

૩૪. શ્રી ભારડાએ મારું ધ્યાન આ હકીકત તરફ દોર્યું છે કે પક્ષકારો વચ્ચે આવક અધિકારીઓ સમક્ષ માત્ર આર.ટી.એસ. કાર્યવાહી જ ચાલી રહી છે. આર.ટી.એસ. કાર્યવાહીનો સંબંધ માત્ર હક્કપત્રકના રેકૉર્ડમાં દાખલાઓના ફેરફાર સાથે છે અને આવા દાખલાઓ માત્ર રાજસ્વ હેતુઓ માટે જ હોય છે. આર.ટી.એસ. કાર્યવાહી મિલકતમાં કોઈ વ્યક્તિનો હક, શીર્ષક અને હિતનો નિર્ણય કરતી નથી. તેનો નિર્ધાર માત્ર સક્ષમ દીવાની અદાલત જ કરી શકે.

૩૫. કારણ કે હું ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસના પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યો છું, તેથી હું આ અવસરે કાયદા અંગેની એક ગંભીર ભ્રાંતિ દૂર કરું છું, જે ઘણા મેજિસ્ટ્રેટોના મનમાં છે. કાયદા અંગેની આ ભ્રાંતિ એ છે કે એકવાર મેજિસ્ટ્રેટ સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ પોલીસ અધિકારી સહિત કોઈ અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા તપાસ કરવાનો હુકમ આપે, ત્યારબાદ

તે પોતે આ મામલે તપાસ કરવા માટે કોઈપણ વધુ અધિકારક્ષેત્ર રાખતો નથી અથવા તેનો ઉલટો. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જો મેજિસ્ટ્રેટ પોતે તપાસ કરવાનો નિર્ણય કરે, તો ત્યારપછી પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ કેસ બને છે કે નહીં તે અંગે સંતોષ પર પહોંચવા માટે કોઈ અન્ય વ્યક્તિ અથવા પોલીસ અધિકારીની મદદ લેવાનો તેને કોઈ વિકલ્પ રહેશે નહીં. આવી ભ્રાંતિ સંભવતઃ કલમ ૨૦૨ માં "ઈધર" અને "ઓર" શબ્દોના ઉપયોગને કારણે ઉપજી હોવાનું જણાય છે. આ ભ્રાંતિ એ છે કે મેજિસ્ટ્રેટો માટે માત્ર બે સ્પષ્ટ અને પરસ્પર બહિષ્કૃત વિકલ્પો ખુલા છે, એટલે કે, અથવા તો તે પોતે કેસની તપાસ કરે અથવા પોલીસ અધિકારી અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા તપાસ કરાવવા નિર્દેશ આપે. ઉદાહરણ તરીકે, જે કેસ સાથે હું વ્યવહાર કરી રહ્યો છું તે લઈએ. મેજિસ્ટ્રેટે પોતે તપાસ શરૂ કરવી યોગ્ય માનેલી અને તપાસના અંતે પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ કર્યો. તે એક સાથે પોલીસ અધિકારીની મદદ પણ લઈ શક્યો હોત અને તેના અહેવાલના આધારે, પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે કોઈ કેસ બને છે કે નહીં તે અંગે પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શક્યો હોત. હાલના કેસમાં બનાવટી દસ્તાવેજીકરણ અને કપટપૂર્ણ વેચાણખતના અમલીકરણના આક્ષેપો છે. મારા મતે, મેજિસ્ટ્રેટે પોતાની રીતે તપાસ ચલાવવી યોગ્ય માનેલી હોય તો પણ, કાયદામાં એવી કોઈ બાબત નહોતી કે જે તેને પોલીસ અધિકારી અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિની વધુ મદદ લેતાં અટકાવે, જેથી મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ સોગંદ ઉપર નોંધાયેલ ફરિયાદીના નિવેદનમાં કહેલા ખાલી શબ્દો સ્વીકારી લેવાના બદલે બનાવટ સંબંધિત ફરિયાદીના કેસ પર વિચાર કરી શકાય. કલમ ૨૦૨ માં

આવેલા "ઈધર" અને "ઓર" શબ્દોના સાદા વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અહીં કાયદાએ વિશેષરૂપે મેજિસ્ટ્રેટને ત્રણ વિકલ્પો આપ્યા છે. તે સીધેસીધું ગુનો નોંધમાં લઈ શકે અથવા, જો તે યોગ્ય માને, તો પ્રક્રિયા જારી કરવાનું મુલતવી રાખી પોતે કેસની તપાસ કરી શકે અને તે જ બાબતે પોલીસ અધિકારી અથવા તે યોગ્ય માને એવી અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા તપાસ કરાવવા માટે નિર્દેશ આપી શકે. મારા મતે, આ વિકલ્પો બહિષ્કારક નથી. જ્યાં વૈકલ્પિક પસંદગીઓ આપવાની હોય છે ત્યાં સામાન્ય રીતે એવી જ ભાષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે કે જેને આવી વિવેકસત્તા આપવામાં આવી છે તે વ્યક્તિ એક અથવા બીજાનો આશરો લઈ શકે. તેમાંથી આવશ્યક રીતે એવો અર્થ નીકળતો નથી કે પછી તે બંનેનો આશરો લઈ શકતો નથી અથવા બંનેને પરસ્પર સંમિશ્રિત કરી શકતો નથી. મેજિસ્ટ્રેટને ફરિયાદી પોતે રજૂ કરવા માગે છે તે સિવાયના કોઈ દસ્તાવેજો અથવા સાક્ષીઓને બોલાવવાની સત્તા છે. સંહિતાની કલમ ૨૦૨(૧) નું સાદું વાચન સૂચવે છે કે કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા પૂરતો આધાર છે કે નથી તે નક્કી કરવાની દૃષ્ટિએ પોતે કેસની તપાસ કરતી વખતે મેજિસ્ટ્રેટની સત્તા પર કોઈ બંધનો નથી. ખરેખર, સજાગ અને અનુભવી મેજિસ્ટ્રેટ થોડું વિવેક અને કાળજી રાખીને ફરિયાદીની ચાલાકી પારખી શકે છે અને એવા કોઈપણ દસ્તાવેજો મંગાવી શકે છે અથવા એવા કોઈ સાક્ષીઓને સમન્સ કરી શકે છે, જે તેના મતે કેસ પર પ્રકાશ પાડવામાં અને ફરિયાદમાં કોઈ તત્ત્વ નથી કે પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ કેસ બને છે તેવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં મદદરૂપ થઈ શકે. આ અંગે કોઈ કઠોર અચલ નિયમ નથી. જો અદાલતના મનમાં કોઈ ખચકાટ અથવા શંકા હોય, તો તે

કોઈપણ સાક્ષીને સમન્સ કરી શકે છે અથવા કોઈપણ દસ્તાવેજો મંગાવી શકે છે, જે અદાલતના મતે એવો ખચકાટ અથવા શંકાની પુષ્ટિ કરવામાં અથવા તેને દૂર કરવામાં અદાલતને મદદરૂપ થઈ શકે. એવું કહેવાની જરૂર નથી કે આ બાબતમાં તેમાં નેહેરાચેલ વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ ન્યાયસંગત રીતે થવો જોઈએ. મેજિસ્ટ્રેટ ન તો ફરિયાદીના હાથનું રમકડું બનીને ફરિયાદી જે કંઈ કહે તે બધું ધ્રુવસત્ય તરીકે સ્વીકારવાનું અપેક્ષિત છે, અને ન તો તે આરોપી તરફથી વકિલાત કરે એવી રીતે, જો કોઈ બચાવ હોય તો તે શોધવા માટે સાક્ષીઓને બોલાવવાનું અપેક્ષિત છે. પરિસ્થિતિની આવશ્યકતા જે માંગે તે પ્રમાણે મેજિસ્ટ્રેટ પોતાનું અધિકારક્ષેત્ર વાપરે તેવી અપેક્ષા છે, માત્ર એક મર્યાદા એટલી છે કે તે તપાસને સંપૂર્ણ સ્તરની વિચારણા તરીકે રૂપાંતરિત કરી શકતો નથી.

૩૬. હું કોલકાતા હાઈકોર્ટે મનોહરદાસ બાબાજી વિ. ખાંડુ દત્તા કેસમાં આપેલા અને એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ કેલ. ૬૩૩ માં અહેવાલિત નિર્ણયનો લાભપૂર્વક ઉલ્લેખ કરી શકું છું. ઉક્ત કેસમાં, અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

કલમમાં આવેલા 'તપાસ અથવા અન્વેષણનો નિર્દેશ કરવો' શબ્દસમૂહનો અર્થ માત્ર એક તપાસ અથવા એક અન્વેષણ એવો થતો નથી અને તેનો એવો અર્થઘટન કરવો કે તે આવી એક જ તપાસ અથવા અન્વેષણ સુધી મર્યાદિત છે, તે ખોટું થશે. વાસ્તવમાં, આ તપાસ અને અન્વેષણ 'ફરિયાદના સત્ય કે અસત્યને નિર્ધારિત કરવાના હેતુસર' છે અને કલમમાંથી જ ચુકિતસંગત રીતે

સ્પષ્ટ થાય છે કે વિધાનમંડળનો ક્યારેય એવો આશય ન હતો કે મેજિસ્ટ્રેટની સત્તા અથવા અધિકારને માત્ર એક જ તપાસ સુધી મર્યાદિત કરવામાં આવે.

૩૭. હું અહીં લાભાર્થી પટણા વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠનો પરશુરામ ઝા અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્યના મામલામાં આપેલ નિર્ણય પણ ઉલ્લેખી શકું છું, જે ૧૯૮૬ ક્રિમિનલ લો જર્નલ ૧૨૬૬ માં અહેવાલિત છે, જેમાં અદાલતે આ મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"૭. આ મુદ્દાનું પરીક્ષણ અન્ય એક દષ્ટિકોણથી પણ સમાન રીતે કરી શકાય છે. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે સ્વયં અતિ ન્યાયસંગત રીતે એવો અભિગમ અપનાવ્યો હતો કે મેજિસ્ટ્રેટ તે તપાસકર્તાના અહેવાલથી બંધાયેલો નથી, જેના માટે તેણે અગાઉ હુકમ કર્યો હતો, અને તેને તે અહેવાલથી ભિન્ન મત ધારણ કરવાની સત્તા છે. આ સિદ્ધાંત અભિનંદન ઝા વિ. દિનેશ મિશ્રા, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૧૧૭ : (૧૯૬૮ ક્રિ એલ.જે. ૯૭) માં પ્રાધિકૃત નિર્ણયના સમાનતાસિદ્ધ આધાર પર અને સીધા જ આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા રામપ્રબેશ રાય વિ. બિશુન માંડલ, ૧૯૮૧ ક્રિ એલ.જે. ૧૩૯ (અહેવાલના પરિચ્છેદ ૭) માં સુસ્થાપિત કરવામાં આવ્યો છે. એકવાર એવું માન્ય થાય કે મેજિસ્ટ્રેટ તે વ્યક્તિના અહેવાલથી કોઈ રીતે બંધાયેલો નથી, જેને તેણે અગાઉ તપાસ સોંપી હતી, તો પરિણામે એવું અનુસરશે કે પોતાનાં સંતોષ માટે તે પોતે જ કેસમાં પૂછપરછ કરીને સામગ્રી મંગાવી શકે અથવા એકત્ર કરી શકે, જેથી તેવા અહેવાલથી ભિન્ન રહેવા અથવા અસહમતી વ્યક્ત કરવા માટે આધાર મળી રહે.

એવું અસંગત જણાય કે ભલે તે તપાસકર્તાએ લીધેલા અભિપ્રાયથી સીધો જ ભિન્ન મત ધારણ કરી શકે, તેમ છતાં તે આવી અસહમતીને મજબૂત કરવા અથવા પોતાના અંતરાત્માને સંતોષ આપવા માટે જરૂરી સામગ્રી મેળવવા કંઈ કરી ન શકે. તેને આવી સામગ્રી એકત્રિત કરવાની અથવા પોતે જ કેસમાં પૂછપરછ કરવાની મનાઈ કરવી એ, એક રીતે, એવી સત્તાને નકારી કાઢવા સમાન થશે, કારણ કે ન્યાયક્ષેત્રમાં કોઈ મનસ્વી રીતે કાર્ય કરી શકતું નથી, પરંતુ સુસ્થાપિત આધાર પર જ કરવું આવશ્યક છે. ખરેખર, મારા મત પ્રમાણે, જ્યાં તપાસકર્તા પોતાનું કર્તવ્ય નિભાવવામાં નિષ્ફળ ગયો હોય અને નોંધપોથી પર નામમાત્રની પણ એવી સામગ્રી ઉપલબ્ધ ન હોય, જે મેજિસ્ટ્રેટને, પૂર્વ અહેવાલથી ભિન્ન રહેતાં અથવા અસહમત થતાં, સંજ્ઞાન લેવા અથવા તે લેવા ઈનકાર કરવા માટે અધિકૃત બનાવે, ત્યાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કેસમાં આવી વધુ પૂછપરછ આવશ્યક બની જાય. પરિણામે, જો મેજિસ્ટ્રેટને તપાસકર્તાના અહેવાલથી ભિન્ન રહેવાની અથવા અસહમત થવાની સત્તા હોય, તો તેવી ભિન્નતા અથવા અસહમતી માટે પુરાવો અથવા સામગ્રી મેળવવાની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર પણ અનિવાર્ય રીતે તેને હોવા જોઈએ. જો આ પાછળની સત્તા પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે, તો તપાસકર્તાના અહેવાલ સાથેની આવી અસહમતી મનસ્વીતા અથવા ચંચળતાના આક્ષેપ માટે ખુલ્લી રહી શકે છે.

૮. અરજદારોની તરફથી રજૂ કરવામાં આવતી અતિ-તકનીકી સ્થિતિમાંથી જે અસંગતતાઓ પ્રસ્ફૂટિત થાય, તે હકીકતમાં હાલના કેસના તથ્યો દ્વારા જ

સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થાય છે. એવું જણાય છે કે સકાના ઉપ-રજીસ્ટ્રાર, જેમને તપાસ સૌપ્રથમ સોંપવામાં આવી હતી, તેમણે જરાય પણ કોઈ કાર્યવાહી કરી નહોતી અને બે વર્ષ વીતી જવા છતાં કોઈપણ પ્રકારનો અહેવાલ રજૂ કર્યો નહોતો. જો એવું ઠરાવવામાં આવે કે એક વખત તપાસ અન્યને સોંપ્યા બાદ મેજિસ્ટ્રેટને ત્યારબાદ પોતે જ મામલાની તપાસ કરવા પરથી નિવારિત ગણવો, તો તેનો પરિણામ એવો આવશે કે આવા તપાસકર્તાની માત્ર બેદરકારી અથવા હઠીલા વલણથી ગુનાની નોંધ લેવાના નિર્ણાયક પ્રશ્નો જ અવરોધિત થઈ જશે. તેવી જ રીતે, જ્યાં તપાસકર્તા સ્પષ્ટપણે અસંતોષકારક એવો અહેવાલ આપે છે, ત્યાં શું તેની અયોગ્યતા અથવા બેદરકારી માટે મેજિસ્ટ્રેટના હાથ બાંધાઈ જવા જોઈએ? માનો કે કોઈ એવો કેસ હોય જેમાં ફરિયાદીની આગ્રહપૂર્ણ વિનંતી છતાં તપાસકર્તા અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સાક્ષીઓની પૂછપરછ ન કરે અથવા તર્કવિરુદ્ધ રીતે કહે કે કોઈ કેસ બનતો જ નથી. તો શું આવી સ્થિતિમાં, જો જરૂરી હોય, તો તપાસકર્તાએ ખોટી રીતે બહાર રાખેલા મહત્વપૂર્ણ સાક્ષીઓની પૂછપરછ કરીને મેજિસ્ટ્રેટ પોતે જ મામલાની તપાસ કરવામાંથી અવરોધિત ગણાશે? જેમ મેં અગાઉ કહ્યું છે તેમ, ગુનાની નોંધ લેવાની મૂળભૂત જવાબદારી અને વાસ્તવમાં ફરજ મેજિસ્ટ્રેટમાં નિહિત છે અને તપાસકર્તા તો માત્ર એવી નોંધ લેવી કે તે લેવાનું નકારવું, તે માટે સહાયરૂપ સાધન અથવા એક પડકારૂપ પગલું માત્ર છે. સિદ્ધાંતના આધારે એવું યોગ્ય લાગતું નથી કે મેજિસ્ટ્રેટને પોતાના જ નિમિત્ત અથવા પ્રતિનિધિને અવગણીને આગળ વધવાની સત્તાથી વંચિત કરી દેવામાં આવે અને તેને કેસની તપાસ પોતે કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે.

૯. હું જે અભિપ્રાય સ્વીકારવા તરફ ઝૂકી રહ્યો છું તેને મોહમ્મદ આતુલ્લાહ વિ. રામ સરણ માહતો, ૧૯૮૧ કિ એલજે ૬૧૬ : (એઆઈઆર ૧૯૮૧ એસસી ૧૧૫૫) માં સર્વોચ્ચ અદાલતના અવલોકનો દ્વારા બળ મળે છે. તેમાં, તપાસ સોંપવામાં આવેલ એકિઝક્યુટિવ ઓફિસરે રજૂ કરેલો અહેવાલ અત્યંત ઉપરી અને એવા કોઈ સામગ્રી વિના હતો કે જેના આધારે તેમનું એવું મત બને કે કેટલાક આરોપિત વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પ્રથમદર્શનીય કેસ બનતો હતો. લોર્ડશીપ્સે, પૂરતા આધારભૂત સામગ્રીના અભાવે, નીચેના અવલોકનો સાથે જ્ઞાનગ્રહણ કરવાનું રદ કર્યું :

અમારા દ્વારા અગાઉથી જ દર્શાવ્યા મુજબ, સમસ્તીપુર મ્યુનિસિપાલિટીના એકિઝક્યુટિવ ઓફિસરે પોતાના અહેવાલમાં માત્ર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો, પરંતુ તેના દ્વારા કરવામાં આવેલી તપાસની કોઈ વિગતો દર્શાવી નહોતી અને તેના દ્વારા તપાસવામાં આવેલા કોઈ સાક્ષીનો અથવા તેના દ્વારા અવલોકિત કોઈ દસ્તાવેજનો ઉલ્લેખ કર્યો નહોતો. તેથી, જ્યારે મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટે કેસનો સંજ્ઞાન લીધો અને આરોપી વિરુદ્ધ સમન્સ જારી કરવાનો હુકમ કર્યો, ત્યારે તેની સમક્ષ તે સામગ્રી સિવાય કોઈ વધારાની સામગ્રી ન હતી, જે કલમ ૨૦૨ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ તપાસનો હુકમ કરતી વખતે અગાઉથી જ ઉપલબ્ધ હતી. સ્પષ્ટ છે કે, વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટે, કોઈ વધુ સામગ્રીના સંદર્ભ વિના, સમસ્તીપુર મ્યુનિસિપાલિટીના એકિઝક્યુટિવ ઓફિસરે વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાયના આધારે જ કેસનો સંજ્ઞાન લીધો અને આરોપીને

સમન્સ જારી કરવાનો હુકમ કર્યો. એવું કરવામાં તેઓ યોગ્ય નહોતા. તેથી, વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટનો તા. જુલાઈ ૨૫, ૧૯૭૪નો કેસનો સંજ્ઞાન લઈને આરોપીને સમન્સ જારી કરવાનો હુકમ રદ કરવામાં આવે છે. હવે વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ કાયદા મુજબ ફરિયાદનો નિકાલ કરી શકશે. દર્શાવ્યા મુજબ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

ઉપરોક્તમાંથી એવું અનુસરતું જણાય છે કે જે કેસમાં તપાસ અધિકારી પોતાની ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળ જાય છે, તેવા પ્રસંગે મેજિસ્ટ્રેટે કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે કે સંજ્ઞાન લેવાનું નકારવા માટે વધારાની સામગ્રી એકત્ર કરવી આવશ્યક છે. લોર્ડશીપ્સનું આ અવલોકન કે મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટે કાયદા અનુસાર ફરિયાદનો નિરાકરણ કરવો જોઈએ, તે સંદર્ભમાં આ સિવાય બીજું બહુ ઓછું અર્થ આપી શકે કે આગળની કાર્યવાહી કરવા માટે તેણે કેસની પૂછપરછ પોતે જ કરવી જોઈએ. ”

૩૮. આ બાબત પણ સમાન રીતે સુસ્થાપિત છે કે ફરિયાદમાં જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ આક્ષેપો કરવામાં આવે છે, તે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૨૦૪ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી થયા પછી જ આરોપી બને છે. સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટીય તપાસના તબક્કે પણ, જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોય અને જેના નામનો ઉલ્લેખ ફરિયાદમાં કરવામાં આવ્યો હોય, તેને તપાસમાં ભાગ લેવાનો કોઈ હક્ક હોતો નથી, કારણ કે તે આરોપી નથી. નોંધપાત્ર છે કે અધ્યાય ૧૬ માં "મેજિસ્ટ્રેટો સમક્ષની ફરિયાદો" સંદર્ભે "આરોપી" શબ્દનો

જાણપૂર્વક પરિહાર કરવામાં આવ્યો છે; તેમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ શબ્દ "જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે" એવો છે. અધ્યાય ૧૭ માં કલમ ૨૦૪ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી થવાથી મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષની કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં સુધી, "જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે" તે "આરોપી" બનતી નથી અને તેને તે રીતે વર્ણવવામાં પણ આવતી નથી; અને ત્યારબાદ કલમ ૨૦૫ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ આવી વ્યક્તિની વ્યક્તિગત હાજરીમાંથી મુક્તિ આપી શકે છે, કારણ કે તે સમય સુધીમાં તે "આરોપી" બની ચૂકી હોય છે.

૩૯. સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસના સંદર્ભમાં પોલીસની મદદ લેવાથી કેટલીક સગવડો રહે છે. જોકે, આ બધું ફરિયાદી દ્વારા કરવામાં આવેલા આક્ષેપોની પ્રકૃતિ અને આક્ષેપિત ગુનાના સ્વરૂપ પર આધારિત રહેશે. જો મેજિસ્ટ્રેટ પોતે જ ફરિયાદની તપાસ કરવાનો નિર્ણય કરે, તો તેને સામે પક્ષના મામલાનો વિચાર કરવાનો લાભ મળતો નથી, ભલે તે અત્યંત ચથાર્થ હોય અને ફરિયાદીનો સમગ્ર મામલો જ ધ્વસ્ત કરી શકે. જો મેજિસ્ટ્રેટ સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસના હેતુસર પોલીસ અધિકારીની મદદ લેવી યોગ્ય માને, તો શક્ય છે કે પોલીસ તે વ્યક્તિઓની પણ પૂછપરછ કરી શકે જેઓ સામે આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે. જો પોલીસને દસ્તાવેજોની તપાસ કરવાની અથવા સામે પક્ષનું વર્ણન પણ ધ્યાનમાં લેવાની તક મળે, તો તે સત્ય બહાર લાવી શકે તેવી શક્યતા છે. હું સ્પષ્ટ કરું છું કે ફરિયાદમાં જેમની સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેવી વ્યક્તિઓની પોલીસ અધિકારી પૂછપરછ કરે તો પણ તેમની પૂછપરછ માત્ર

સાક્ષી તરીકેની તેમની હિસ્સેદારીમાં જ થશે, કારણ કે સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની મેજિસ્ટ્રેટીય તપાસના તબક્કે તેમને આરોપી તરીકે ગણવામાં આવવાના નથી.

૪૦. આ સંદર્ભમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના એક અત્યંત રસપ્રદ નિર્ણયનો, અને કદાચ તેના પ્રકારનો એકમાત્ર નિર્ણય, હું લાભદાયી રીતે ઉલ્લેખ કરી શકું. હું વડીલાલ પંચાલ વિ. દત્તાત્રયસ દુલાજી ઘડીગાંવકર મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરું છું, જે ૧૯૬૦ ક્રિમિનલ લો જર્નલ ૧૪૯૯ માં અહેવાલિત છે. ઉક્ત મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ ટૂંકો પ્રશ્ન એ હતો કે, જ્યારે ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવા માટે મેજિસ્ટ્રેટ સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસ કરવાનો હુકમ આપે અને તપાસ કરનાર અધિકારી તરફથી એવી અહેવાલ પ્રાપ્ત કરે કે જેમાં ફરિયાદ કરવામાં આવેલા વ્યક્તિએ ઉઠાવેલી સ્વરક્ષણની દલીલને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હોય, ત્યારે તે અહેવાલ અને તપાસ કરનાર અધિકારીએ નોંધેલા સાક્ષીઓના નિવેદનોના આધારે તે દલીલ સાચી છે એવો મત ધરાવવો તેના માટે ખુદો ન હતો, એવો દૃષ્ટિકોણ અપનાવવામાં વડી અદાલત ન્યાયસંગત હતી કે નહીં. અદાલતે નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા, જે મારા મત મુજબ નોંધ લેવા યોગ્ય છે:

"૬. અમારા સમક્ષનો સંક્ષિપ્ત પ્રશ્ન એ છે કે શું વડી અદાલતનું આ મંતવ્ય યોગ્ય હતું કે જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવા માટે દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસનો હુકમ આપે છે અને તપાસ કરનાર

અધિકારી પાસેથી એવો અહેવાલ પ્રાપ્ત કરે છે કે જે ફરિયાદ કરાયેલ વ્યક્તિ દ્વારા લેવામાં આવેલી સ્વરક્ષણની દલીલને સમર્થન આપે છે, ત્યારે તેને તે અહેવાલ અને તપાસ કરનાર અધિકારીએ નોંધેલા સાક્ષીઓના નિવેદનોના આધારે તે દલીલ સાચી છે એવું માનવું ખુદ્દું નથી? શું કાનૂની બાબત તરીકે તેને આવા કેસમાં પ્રક્રિયા જારી કરવી જ પડે અને ફરિયાદ કરાયેલ વ્યક્તિને તેની સ્વરક્ષણની દલીલ નીચલી અદાલતમાં સ્થાપિત કરવા માટે છોડવી જ પડે? અહીં ઉલ્લેખનીય છે કે હાઈકોર્ટે પોતે જ માન્ય રાખ્યું હતું કે સંપૂર્ણ અને નિર્વિવાદ શબ્દોમાં એવો સિદ્ધાંત પ્રસ્થાપિત કરવો યોગ્ય ન ગણાય કે જ્યારે પણ ભારતીય દંડ સંહિતામાં રહેલા કોઈપણ અપવાદ હેઠળ ફરિયાદ કરાયેલ વ્યક્તિ કોઈ બચાવ રજૂ કરે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદ નામંજૂર કરવામાં ન્યાયસંગત ન ગણાય અને પ્રક્રિયા જારી કરવી જ પડે. હાઈકોર્ટે કહ્યું :

જેમ અમે પહેલેથી જ અવલોકન કર્યું છે, જો એવી ફરિયાદ હોય કે જે પોતે જ અપવાદોમાંથી કોઈપણ હેઠળ પૂર્ણ બચાવ પ્રગટ કરતી હોય, તો એવો કેસ બની શકે જેમાં મેજિસ્ટ્રેટને, કેસ આગળ વધારવા માટે પૂરતો આધાર નથી એમ નિષ્કર્ષ કાઢીને, આવી ફરિયાદ નામંજૂર કરવામાં ન્યાયસંગત ગણવામાં આવે.

૭. અમારો એવો મત છે કે આ કેસમાં હાઈકોર્ટે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં ભૂલ કરી હતી કે કાયદાના પ્રશ્નરૂપે, વિદ્વાન પ્રેસિડેન્સી મેજિસ્ટ્રેટ માટે તેમની સમક્ષ રહેલી સામગ્રીના આધારે એવો નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું ખુદ્દું ન હતું કે કોઈ ગુનો બન્યો નથી અને ફરિયાદ પર વધુ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતું આધારભૂત કારણ ન હતું.

૮. પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત કલમો ધારા ૨૦૦, ૨૦૨ અને ૨૦૩ છે. "ધારા ૨૦૦.
ફરિયાદ પર કોઈ ગુનાની નોંધ લેતા મેજિસ્ટ્રેટ તરત જ ફરિયાદી અને હાજર
સાક્ષીઓ, જો હોય તો, તેમની શપથ પર તપાસ કરશે અને આવી તપાસનો સાર
લખાણરૂપે ઉતારવામાં આવશે તથા તે ફરિયાદી અને સાક્ષીઓ દ્વારા, અને
મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પણ, હસ્તાક્ષરિત કરવામાં આવશે : પરંતું નીચે મુજબ :
(એ)

(એએ)

(બી) જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટ પ્રેસિડન્સી મેજિસ્ટ્રેટ હોય, ત્યાં એવો પરીક્ષણ દરેક કેસમાં
મેજિસ્ટ્રેટને યોગ્ય લાગે તેમ શપથ ઉપર અથવા શપથ વિના થઈ શકે છે, અને
જ્યાં ફરિયાદ લેખિતમાં કરવામાં આવી હોય ત્યાં તેને લેખિતમાં ઉતારવાની જરૂર
રહેતી નથી, પરંતુ મેજિસ્ટ્રેટને જો યોગ્ય લાગે, તો ફરિયાદનો વિષય તેની સમક્ષ
રજૂ કરવામાં આવે તે પહેલાં, તેને લેખિતમાં ઉતારવાનો નિર્દેશ આપી શકે; (સી)
.....???. કલમ ૨૦૨(૧). કોઈપણ મેજિસ્ટ્રેટ, એવા ગુનાની
ફરિયાદ પ્રાપ્ત થતાં, જેના અંગે તેને સંજ્ઞાન લેવાનો અધિકાર હોય, અથવા જે તેને
ધારા ૧૯૨ હેઠળ હવાલે કરવામાં આવ્યો હોય, તે જો તેને યોગ્ય લાગે, તો
લેખિતમાં નોંધવાનાં કારણોસર, જેમના વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે
વ્યક્તિની હાજરી બળજબરીથી સુનિશ્ચિત કરવા માટેની પ્રક્રિયા જારી કરવાની
કાર્યવાહી મુલતવી રાખી શકે છે, અને અથવા તો પોતે જ મામલાની તપાસ કરી
શકે છે અથવા, જો તે ત્રીજા વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ સિવાયનો મેજિસ્ટ્રેટ હોય, તો

પોતાની અધીનસ્થ કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા, અથવા કોઈ પોલીસ અધિકારી દ્વારા, અથવા તેને યોગ્ય લાગે તેવી અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા, ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવા હેતુસર તપાસ અથવા અન્વેષણ કરાવવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે : શરત એ છે કે (પ્રોવિઝો વાંચવો આવશ્યક નથી).

(૨) જો આ કલમ હેઠળ કોઈ તપાસ અથવા અનુસંધાન મેજિસ્ટ્રેટ ન હોય તેવી વ્યક્તિ અથવા પોલીસ અધિકારી ન હોય તેવી વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવે, તો એવી વ્યક્તિ પોલીસ મથકના પ્રભારી અધિકારીને આ સંહિતા દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલી તમામ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરશે, પરંતુ તેને વોરંટ વિના ધરપકડ કરવાની સત્તા રહેશે નહીં.

(૨અ) આ કલમ હેઠળના કોઈ કેસમાં તપાસ કરતા કોઈપણ મેજિસ્ટ્રેટ, જો તે યોગ્ય માને, તો સાક્ષીઓના પુરાવા શપથ પર લઈ શકે છે.

(૩) આ કલમ કલકત્તા અને બોમ્બેના નગરોમાં પોલીસને પણ લાગુ પડે છે. કલમ ૨૦૩. જે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય અથવા જેને તે હસ્તાંતરિત કરવામાં આવી હોય, તે ફરિયાદીને તથા સાક્ષીઓને સોગંદ ઉપર આપવામાં આવેલા નિવેદનો (જો હોય તો) અને કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસ અથવા પૂછપરછનું પરિણામ (જો હોય તો) વિચાર્યા પછી, પોતાના નિર્ણય મુજબ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતું કારણ નથી એવું જણાય તો, ફરિયાદ નામંજૂર

કરી શકે છે. આવા પ્રસંગે તે એમ કરવા માટેના પોતાના કારણો સંક્ષેપમાં નોંધશે. ”

૯. ઉપરોક્ત કલમોની સામાન્ય યોજના સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે. કલમ ૨૦૦ અન્ય બાબતો ઉપરાંત એ જણાવે છે કે ફરિયાદના આધારે કોઈ ગુનાનો જ્ઞાન લેતા મેજિસ્ટ્રેટે આવી ફરિયાદ પ્રાપ્ત થતાં શું કરવું જોઈએ. કલમ ૨૦૨ જણાવે છે કે મેજિસ્ટ્રેટ, જો તેને યોગ્ય લાગે, તો લેખિતમાં નોંધવાના કારણોસર, જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેની હાજરી બલવત્તર બનાવવા માટેની પ્રક્રિયા જારી કરવાનું મુલતવી રાખી શકે અને ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવા માટે તપાસ કરવાનો નિર્દેશ આપી શકે; અન્ય શબ્દોમાં, આ કલમ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ પ્રક્રિયા જારી કરવાની બાબતનો નિર્ણય કરવા હેતુએ ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા શોધી કાઢવા સુધી મર્યાદિત છે. આ તપાસનો હેતુ ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવાનો છે; એટલે કે, ફરિયાદના સમર્થનમાં એવો પુરાવો છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવાનો, જેથી પ્રક્રિયા જારી કરવું અને સંબંધિત વ્યક્તિ વિરુદ્ધ કાર્યવાહીનો પ્રારંભ કરવો યોગ્ય ઠરે. આ કલમ એવું કહેતી નથી કે તે તબક્કે જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેની દોષિતતા કે નિર્દોષિતતા અંગે નિર્ણય કરવા માટે નિયમિત વિચારણ થવી જોઈએ; કારણ કે તે વ્યક્તિને તેના વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા આરોપનો જવાબ આપવા કાયદેસર રીતે ત્યારે જ પોકારી શકાય જ્યારે પ્રક્રિયા જારી થઈ હોય અને તેની સામે વિચારણ શરૂ કરવામાં આવી હોય. કલમ ૨૦૩, નોંધવા જેવી બાબત

છે કે, બે ભાગોથી બનેલી છે : પ્રથમ ભાગ દર્શાવે છે કે કઈ સામગ્રી છે જેના પર મેજિસ્ટ્રેટે વિચાર કરવો આવશ્યક છે, અને બીજો ભાગ કહે છે કે જો તે સામગ્રી પર વિચાર કર્યા પછી તેના નિર્ણયમાં આગળ કાર્યવાહી કરવા પૂરતો આધાર ન હોય, તો તે ફરિયાદ ફગાવી શકે છે. કલમ ૨૦૪ જણાવે છે કે જો મેજિસ્ટ્રેટના મત પ્રમાણે આગળ કાર્યવાહી કરવા પૂરતો આધાર હોય, તો તે આવશ્યક પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પગલાં લેશે.

૧૦. હવે, અમારી સમક્ષના આ કેસમાં એવો વિવાદ કરવામાં આવતો નથી કે માનનીય પ્રેસિડન્સી મેજિસ્ટ્રેટે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની ધારા ૨૦૩ હેઠળ પોતાનો હુકમ પસાર કરતાં પહેલાં, જે સામગ્રીનો વિચાર કરવો આવશ્યક હતો તેનો વિચાર કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હતા. હકીકતમાં, માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે આ સામગ્રીનો પૂર્ણ, નિષ્પક્ષ અને પક્ષપાતરહિત રીતે વિચાર કર્યો હતો. સામાવાળા-ફરિયાદી તરફથી જે દલીલ કરવામાં આવે છે તે એવી છે કે કાયદાકીય દૃષ્ટિએ, જ્યારે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટને માત્ર એટલું નક્કી કરવાનું હતું કે અપીલકર્તા વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવી કે નહીં, તે તબક્કે તેમને ખાનગી બચાવના અધિકારની દલીલ સ્વીકારવી ખુદી નહોતી. અમે આ દલીલને યોગ્ય તરીકે સ્વીકારી શકતા નથી. ધારા ૨૦૩ની જોગવાઈઓ પરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે મેજિસ્ટ્રેટે જે અભિપ્રાય બનાવવાનો હોય તે ફરિયાદી અને તેના સાક્ષીઓના નિવેદનો તથા તપાસ અથવા પૂછપરછના પરિણામના આધાર પર જ હોવો જોઈએ. કલમ પોતે જ આ બાબત સ્પષ્ટ કરે છે, અને તેના સમર્થનમાં

ન્યાયનિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક નથી. પરંતુ મેજિસ્ટ્રેટે જે અભિપ્રાય રચવાનો હોય છે તે એ બાબતે હોય છે કે કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતું કારણ છે કે નહીં. તેનો અર્થ એ નથી કે મેજિસ્ટ્રેટ તપાસ અથવા પૂછપરછના પરિણામને સ્વીકારવા માટે બંધાયેલ છે અથવા જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેની તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલી કોઈપણ દલીલ તેમને સ્વીકારવી જ પડે. મેજિસ્ટ્રેટે જે સામગ્રીના આધારે પોતાનો અભિપ્રાય રચવાનો હોય છે, તે અંગે પોતાનું ન્યાયસંગત મન લાગુ કરવું આવશ્યક છે. પોતાના અભિપ્રાયે પહોંચતી વખતે, ન્યાયસંગત વિચારણાઓ સિવાય તેઓ કોઈ રીતે બંધાયેલા નથી; પૂછપરછ કરનાર અધિકારી શું કહે છે તે સ્વીકારવા તેઓ બંધાયેલ નથી, તેમજ અપવાદ પર આધારિત દલીલ સ્વીકારવાથી પણ તેઓ અવરોધિત નથી, શરતે કે ફરિયાદના આધારે કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતું કારણ છે કે નહીં તે બાબતે પોતાના અભિપ્રાયનો આધાર બની શકે તેવી સંતોષકારક અને વિશ્વસનીય સામગ્રી ઉપલબ્ધ હોય. જો મેજિસ્ટ્રેટે ધારા ૨૦૨ હેઠળની પૂછપરછની વ્યાપ્તિ અંગે પોતાને ભ્રમિત કર્યા નથી અને તેમની સમક્ષ રહેલી સામગ્રી પર ન્યાયસંગત રીતે મનન કર્યું છે, તો અમારા મત મુજબ, અપવાદ પર આધારિત દલીલ તેમના અભિપ્રાયે પહોંચતી વખતે તેઓ ક્યારેય સ્વીકારી જ શકતા નથી એવું માનવું કાયદાકીય રીતે ભૂલરૂપ ગણાશે. આવી દલીલનો ફરિયાદી અને તેના સાક્ષીઓના કેસ પર શું પ્રભાવ પડે છે, અન્ય સાક્ષીઓના પુરાવાથી તેઓ કેટલી હદ સુધી અસત્ય ઠરે છે — આ બધી બાબતો

એવા પ્રશ્નો છે, જેમનો જવાબ દરેક કેસના તથ્યોના સંદર્ભમાં જ આપવો પડે. આવા પ્રશ્નોના સંદર્ભમાં કોઈ સર્વવ્યાપક નિયમ ઘડી શકાતો નથી.

૧૧. પોતાના આ દષ્ટિકોણના સમર્થનમાં હાઈકોર્ટે તેના કેટલાંક અગાઉના નિર્ણયો પર આધાર રાખ્યો છે : ધોન્ડુ બાપુ વિ. એમ્પરર, ૨૯ બોમ એલ.આર. ૭૧૩ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૨૭ બોમ ૪૩૬); એમ્પરર વિ. જે.એ. ફિનાન, ૩૩ બોમ એલ.આર. ૧૧૮૨ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૩૧ બોમ ૫૨૪) અને તુલસીદાસ અમનમલ કરાણી વિ. એસ.એફ. બિલિમોરિયા, ૩૪ બોમ એલ.આર. ૯૧૦ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૩૨ બોમ ૪૯૦). અમને એવું લાગતું નથી કે ઉપરોક્ત પૈકી કોઈપણ નિર્ણય સામાવાળાની તરફથી જેવું પ્રસ્તાવન કરવામાં આવ્યું છે તેવો કોઈ સિદ્ધાંત સંપૂર્ણ અને નિર્વિવાદ શબ્દોમાં પ્રતિપાદિત કરે છે. ૨૯ બોમ એલ.આર. ૭૧૩ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૨૭ બોમ ૪૩૬) (ઉપરોક્ત) માં, બદનક્ષીના આક્ષેપવાળી ફરિયાદ દંડાધિકારીએ કોઈપણ પુરાવો લીધા વિના, આ આધારે ફગાવી દીધી હતી કે આરોપીને ધારા ૪૯૯ ના અપવાદ ૮ હેઠળ રક્ષણ પ્રાપ્ત હતું. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ફગાવવાનો હુકમ અયોગ્ય હતો. પટકર, ન્યાયાધીશે નોંધપાત્ર રીતે આ રીતે અવલોકન કર્યું :

જો આ કેસમાં મેજિસ્ટ્રેટે ફરિયાદ પક્ષની તરફથી અને આરોપીની તરફથી પુરાવા લીધા હોત, અને મુક્તિ માટે યોગ્ય હુકમ કર્યો હોત, તો કારણો આપ્યા વિના વધુ તપાસનો હુકમ કરતો જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટનો હુકમ ભિન્ન આધારે ટકી શક્યો

હોત. અમને એવું લાગતું નથી કે આ કેસની પરિસ્થિતિઓમાં જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટના હુકમમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે પૂરતા આધાર છે.

૧૨. ૩૩ બોમ એલ.આર. ૧૧૮૨ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૩૧ બોમ ૫૨૪) (ઉપરોક્ત) માં આરોપીએ ફરિયાદી દ્વારા કરાયેલા નિવેદનોની સાચાશ અંગે કોઈ વિવાદ કર્યો નહોતો, પરંતુ ન્યાયસંગત ઠરાવવા માટે તેણે પોતાના વરિષ્ઠ અધિકારી દ્વારા પારિત હુકમનો આશરો લીધો હતો અને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૭૬ અને ૭૯ હેઠળ રક્ષણનો દાવો કર્યો હતો. નોંધનીય છે કે વરિષ્ઠ અધિકારીનો તે હુકમ રજૂ કરવામાં આવ્યો નહોતો, પરંતુ તે અધિકારીએ અતિઅયોગ્ય રીતે મેજિસ્ટ્રેટને પત્ર લખી જણાવ્યું હતું કે તેણે એવો હુકમ આપ્યો હતો. આ પરિસ્થિતિઓમાં, અગાઉનો કેસ નક્કી કરનાર તે જ વિદ્વાન ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

“આથી, મેજિસ્ટ્રેટ પર ફરિયાદની તપાસ કરવાની અને તેની સમક્ષ કાયદેસરના પુરાવાથી એ નિર્ધારિત કરવાની ફરજ હતી કે આરોપીની આ આક્ષેપ કે તેને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૭૬ અને ૭૯ દ્વારા રક્ષણ પ્રાપ્ત હતું, તે સાબિત થાય છે કે કેમ”.

૩૪ બોમ એલઆર ૯૧૦ : (એઆઈઆર ૧૯૩૨ બોમ ૪૯૦) (ઉપરોક્ત) માંના તથ્યો ભિન્ન હતા, અને ત્યાં વિચારવામાં આવેલ પ્રશ્ન એ હતો કે ભારતના બારમાંનો કોઈ સભ્યને સંપૂર્ણ વિશેષાધિકાર હતો કે નહીં. તે નિર્ણયનો અત્યારે અમારી સમક્ષ રહેલા પ્રશ્ન પર અત્યંત અલ્પ પ્રભાવ છે.

૧૩. અમારું ધ્યાન લાહોર વડી અદાલતના એક નિર્ણય તરફ પાછા દોરવામાં આવ્યું છે, જેમાં તથ્યો કંઈક અંશે સમાન હતા : ગુલાબ ખાન વિ. ગુલામ મુહમ્મદ, એ.આઈ.આર. ૧૯૨૭ લાહ ૩૦. તે કેસમાં પણ, જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હતી, તેણે સ્વરક્ષાનો બચાવ ઉપસ્થિત કર્યો હતો, જે સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. વડી અદાલતમાં અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયા અંગે આક્ષેપ ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો અને એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે મુક્તિનો હુકમ રદ કરવામાં આવવો જોઈએ. તે દલીલ પર વિચાર કરતાં બ્રોડવે, ન્યાયમૂર્તિ એ આમ કહ્યું હતું :

હવે મેજિસ્ટ્રેટને ગુનાની ફરિયાદ અંગે તપાસ હાથ ધરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે, જેથી ફરિયાદ કરવામાં આવેલી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પૂરતું આધાર છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરી શકાય. હાલના કેસમાં મેજિસ્ટ્રેટે સ્પષ્ટપણે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની આ સત્તાઓના ઉપયોગમાં કાર્ય કર્યું હતું. તેમણે ફરિયાદીને પોતાની ફરિયાદના સમર્થનમાં તે જે પુરાવા રજૂ કરવા ઇચ્છે તેવા પુરાવા રજૂ કરવાની મંજૂરી આપી, અને તે પુરાવાનું મૂલવણી કર્યા પછી તેઓ આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા કે તે પુરાવો એટલો સર્વથા અવિશ્વસનીય હતો કે મામલામાં આગળ કોઈ કાર્યવાહી ન કરવી યોગ્ય હતી.

૧૪. તેથી, ઉપરોક્ત પૈકીનો કોઈપણ નિર્ણય એવો નિરપવાદ સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરતો નથી કે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમો ૨૦૦, ૨૦૨ અને

૨૦૩ હેઠળની ફરિયાદનો નિવેડો કરતાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા સ્પરક્ષણની દલીલ કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં વિચારણા હેઠળ લઈ શકાય નહીં. ”

૪૧. સંહિતાની કલમ ૨૦૨ ની ઉપકલમ (૧) થી એવું નિર્દિષ્ટ થાય છે કે જો તપાસ પોલીસ અધિકારી સિવાયની કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવે, તો તે તપાસ અધિકારીને વોરંટ વિના ધરપકડ કરવાની સત્તા સિવાય, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારીને અપાયેલી તમામ સત્તાઓ પ્રાપ્ત રહેશે. ઉપકલમ (૩) પોતે જ પોલીસ અધિકારી સિવાયની વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવતી તપાસનો વ્યાપ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે અને તે આવા તપાસ અધિકારીને તે તમામ પગલાં લેવા અને તે તમામ કાર્યો કરવા સક્ષમ બનાવે છે, જે કોઈ પોલીસ કેસની તપાસ કરતી વખતે પોલીસ સ્ટેશનનો ઇન્ચાર્જ અધિકારી કરી શકે, પરંતુ વોરંટ વિના ધરપકડ કરવી તેના અપવાદરૂપ છે. ઉપકલમ (૩) ની ભાષા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તપાસ અધિકારી માટે પોતાની કામગીરીને માત્ર ફરિયાદી અને તેના સાક્ષીઓના નિવેદનો નોંધવા તથા ફરિયાદી રજૂ કરે તેવા દસ્તાવેજો અને અન્ય પુરાવાઓની જ તપાસ સુધી મર્યાદિત રાખવી આવશ્યક નથી, અને કેસની હકીકત સુધી પહોંચવા માટે તેના મત મુજબ મદદરૂપ બને તેવી તમામ બાબતો કરવાની તેને સંપૂર્ણ સત્તા છે. વડીલાલ પંચાલ વિ. દત્તાત્રાયસ દુલાજી ઘાડીગાંવકર (ઉપરોક્ત) કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ઉપરોક્ત નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવાનો હેતુ એ સમજાવવાનો છે કે સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો વાસ્તવિક હેતુ તેવા તમામ આવશ્યક પુરાવાઓ

એકત્રિત કરવાનો છે, જે ફરિયાદી દ્વારા કરવામાં આવેલા આક્ષેપો પર પ્રકાશ પાડે, અને તપાસ અધિકારીની સત્તાઓ માત્ર ફરિયાદી દ્વારા મૌખિક પુરાવા કે દસ્તાવેજી સાધનો દ્વારા તેના સમક્ષ જે રજૂ કરવામાં આવે તેની માત્ર નોંધ લેવા પૂરતી મર્યાદિત નથી. તપાસ અધિકારીને વિશાળ વ્યાપ આપવામાં પાછળ તર્કસંગત આધાર છે. ધ્યાન આપવા જેવું છે કે કલમ ૨૦૨ ની ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત તપાસ અથવા પૂછપરછ ચોક્કસ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને હાથ ધરવામાં આવે છે, અને તે હેતુ એવો છે કે "કારરવાહી આગળ ધપાવવા પૂરતા આધાર છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે". જો તપાસને માત્ર ફરિયાદી અને તેના સાક્ષીઓના નિવેદનો નોંધવા તથા તેના દ્વારા રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો સુધી જ મર્યાદિત રાખવામાં આવે, તો તે સ્પષ્ટપણે અભિપ્રેત હેતુને નિષ્ફળ બનાવશે, કારણ કે આવી મર્યાદિત પૂછપરછ અને તપાસથી મોટા ભાગના કેસોમાં તેવી હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ પ્રકાશમાં આવશે નહીં, જે અદાલતને એ નક્કી કરવામાં સક્ષમ બનાવે કે કેસમાં આગળ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતા આધાર છે કે નથી. માત્ર ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલા મૌખિક અને દસ્તાવેજી પુરાવા સુધી મર્યાદિત પૂછપરછથી ચિત્રનો માત્ર એક જ પાસો સામે આવે અને યોગ્ય કેસોમાં મેજિસ્ટ્રેટને એવો નિષ્કર્ષ કાઢવા માટે કે કેસમાં આગળ કાર્યવાહી કરવા માટેના આધાર પૂરતા નથી, ભાગ્યેજ કોઈ એવી સામગ્રી ઉપલબ્ધ થાય. તેથી, સ્પષ્ટ છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસ ચલાવતા અધિકારીને સંપૂર્ણ સત્તાઓ છે અને તે પોતાની પહેલથી પણ ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા પુરાવાથી આગળ વધીને પુરાવા અને માહિતી એકત્રિત કરી શકે છે.

૪૨. શિષ્ટ મેજિસ્ટ્રેટશ્રીએ પસાર કરેલા આક્ષેપિત હુકમમાં રહેલી બીજી એક ભૂલ, અથવા હું કહું તો સ્પષ્ટ ગેરકાયદેસરતા, પણ નોંધ લેવા યોગ્ય છે. જોકે આ મુદ્દા અંગે મારી સમક્ષ દલીલ કરવામાં આવી નથી, તેમ છતાં પ્રશ્નના મહત્વને ધ્યાનમાં લેતા, તે અંગે વિચારવું આવશ્યક છે એમ હું માનું છું. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ આપતી વખતે શિષ્ટ મેજિસ્ટ્રેટશ્રીએ એકસાથે અરજદારો વિરુદ્ધ બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવાનો પણ હુકમ કર્યો હતો. એ સાચું છે કે આવા બિનજામીનપાત્ર વોરંટના હુકમને કારણે પોલીસના હાથે ધરપકડ થવાની આશંકાથી અરજદારોએ નવસારીના સત્ર ન્યાયાધીશ સમક્ષ આગોતરા જામીન માટે અરજી કરી હતી અને તે જ નવસારીના શિષ્ટ સત્ર ન્યાયાધીશશ્રીએ તા. ૧૪/૩/૨૦૧૧ ના હુકમથી મંજૂર કરી હતી. ત્યારબાદ, મારી સમક્ષના અરજદારોએ ચીખલીના શિષ્ટ જે.એમ.એફ.સી. સમક્ષ પણ હાજરી આપી હતી. જોકે એવું જણાય છે કે મૂળ આરોપી નં. ૧ ને આજદિન સુધી બિનજામીનપાત્ર વોરંટની તામીલ કરવામાં આવી નથી, અથવા એવું પણ હોઈ શકે કે તે આવા બિનજામીનપાત્ર વોરંટની તામીલથી બચતો હોય અને તેથી તેણે નીચલી અદાલત સમક્ષ હાજરી આપી નથી. તેણે શિષ્ટ જે.એમ.એફ.સી. દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકારવો યોગ્ય માન્યો નથી.

૪૩. મારા વિચારાધીન થતો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે આરોપી વ્યક્તિઓ સામે પ્રક્રિયા જારી કરવાનો હુકમ આપતી વખતે વિદ્વાન જે.એમ.એફ.સી. દ્વારા બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવો યોગ્ય હતો કે નહીં.

૪૪. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૨૦૪ પ્રક્રિયા જારી કરવા અંગે છે. તેમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, ‘જો કોઈ ગુનાની સંજ્ઞાન લેતા મેજિસ્ટ્રેટના મતે આગળ કાર્યવાહી કરવા પૂરતું કારણ હોય, અને કેસ સમન્સ કેસ જણાતો હોય, તો તે આરોપીની હાજરી માટે સમન્સ જારી કરશે. જો કેસ વોરંટ કેસ જણાતો હોય, તો મેજિસ્ટ્રેટ આરોપીને પોતાની સમક્ષ અથવા અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતા અન્ય કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ નિશ્ચિત સમયે લાવવા અથવા હાજર થવા માટે વોરંટ જારી કરી શકે, અથવા, જો તે યોગ્ય માને, તો સમન્સ જારી કરી શકે.’ તેથી, કલમ ૨૦૪ ની ઉપકલમ (૧) પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સામાન્ય રીતે સમન્સ કેસમાં મેજિસ્ટ્રેટે સમન્સ જારી કરવું આવશ્યક છે, પરંતુ વોરંટ કેસમાં તે વોરંટ અથવા સમન્સ જારી કરી શકે. સંહિતાની કલમ ૨૦૪ ની ઉપકલમ (૫) ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે ‘આ કલમમાં કોઈ બાબત કલમ ૮૭ ની જોગવાઈઓને અસર કરે તેવી માનવામાં આવશે નહીં.’ આ શબ્દરચના તથા ૧૯૭૩ ની સંહિતાની કલમ ૨૦૪ માં અપનાવવામાં આવેલ અને ઉપયોગમાં લેવાયેલ યોજના પરથી તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ કલમ, અર્થાત્ સંહિતાની કલમ ૨૦૪, સંહિતાની કલમ ૮૭ ની જોગવાઈઓને અસર કરતી નથી. ચોક્કસ આ જ કારણસર સંહિતાની કલમ ૮૭ હેઠળની જોગવાઈનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક બને છે. કલમ ૮૭ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ‘આ સંહિતાના આધારે કોઈ વ્યક્તિની હાજરી માટે સમન્સ જારી કરવા સશક્ત અદાલત, પોતાના કારણો લેખિતમાં નોંધ્યા બાદ, તેની ધરપકડ માટે વોરંટ જારી કરી શકે છે. જે વ્યક્તિ સામે સમન્સ જારી કરી શકાય તેમ હોત, તે વ્યક્તિ ભાગી ગઈ છે અથવા

સમન્સનું પાલન કરશે નહીં એવું માનવા માટે અદાલતને કારણ જણાય, તો અદાલત તેની ધરપકડ માટે સીધેસીધો વોરંટ જારી કરી શકે છે.’ આ સ્થિતિ સંહિતાની કલમ ૮૭(૧) હેઠળની જોગવાઈઓમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે. કલમ ૮૭(બી) એવી પરિસ્થિતિ અંગે છે જેમાં સમન્સ પાઠવાયેલ વ્યક્તિ અદાલત સમક્ષ હાજર થવામાં નિષ્ફળ જાય. હાલના કેસમાં આ અદાલત ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત નથી અને તેથી, કલમ ૮૭(બી) હેઠળની જોગવાઈઓનું વિસ્તૃત અધ્યયન અથવા વિશ્લેષણ જરૂરી બનતું નથી. જ્યાં સુધી સંહિતાની કલમ ૮૭(એ) નો સંબંધ છે, તે પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જો એવો કેસ હોય જેમાં સમન્સ જારી કરી શકાય તેમ હોય, તો તે વ્યક્તિ ભાગી ગઈ છે અથવા સમન્સનું પાલન કરશે નહીં એવું અદાલત માને છે તેવા કારણો નોંધ્યા પછી જ તેની સામે વોરંટ જારી કરવાનું રહેશે.

૪૫. ઉપર નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, સંહિતાની કલમ ૨૦૪(પ) સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ઉક્ત જોગવાઈઓ સંહિતાની કલમ ૮૭ હેઠળ સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને અસર કરતી નથી. તેથી, સંહિતાની કલમ ૨૦૪ અને કલમ ૮૭ હેઠળની જોગવાઈઓનું સંયુક્ત વાચન કરતાં તે અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે કે જે કોઈપણ મામલામાં સંહિતા હેઠળ અદાલતને કોઈ વ્યક્તિની હાજરી માટે સમન્સ જારી કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હોય, તેવા મામલામાં જો અદાલતને એવું માનવા માટે કારણ દેખાય કે આવી વ્યક્તિ ફરાર થઈ ગઈ છે અથવા સમન્સનું પાલન નહીં કરે, તો અદાલત સમન્સના બદલે વોરંટ જારી કરી શકે છે. સંહિતા,

૧૯૭૩ ની કલમ ૨૦૪ અને કલમ ૮૭ હેઠળની જોગવાઈઓમાંથી ઉભરી આવતી આ સ્પષ્ટ સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા, કોઈ પણ સંકોચ વિના એ સ્વીકારવું જ પડે કે હાલના કેસમાં વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે અરજદારો ફરાર થઈ ગયા છે અથવા સમન્સનું પાલન નહીં કરે તેવી સંતોષપ્રદ નોંધ કર્યા વિના, તેમના વિરુદ્ધ બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરીને ભૂલ કરી છે.

૪૬. લેખિત કારણો તેવા કારણો હશે જે સંહિતાની કલમ ૮૭ માં દર્શાવવામાં આવ્યા છે, એટલે કે અદાલતને એવું માનવાનું કારણ દેખાય કે અરજદારો ફરાર થઈ ગયા છે અથવા સમન્સનું પાલન કરશે નહીં. આ કહેવાની જરૂર નથી કે ફરિયાદીનો ક્યારેય એવો કેસ નહોતો કે અરજદારો ફરાર થઈ ગયા હતા. એ જ રીતે, આરોપી વ્યક્તિઓ સમન્સનું પાલન નહીં કરે એવી કોઈ દલીલ તો દૂર રહી, તેની અલ્પતમ સૂચના પણ બિલકુલ નહોતી.

૪૭. ઉપરોક્ત પરિપ્રેક્ષ્યમાં, હું ઇંદર મોહન ગોસ્વામી અને અન્ય વિ. ઉત્તરાંચલ રાજ્ય અને અન્ય, જેનો અહેવાલ ૨૦૦૮ (૧) જી.એલ.એચ. ૬૦૩ માં પ્રકાશિત થયો છે, તે મામલે સર્વોચ્ચ અદાલતના એક નિર્ણયનો લાભકારી રીતે ઉલ્લેખ કરી શકું છું. અદાલતે બિનજામીનપાત્ર વોરંટ ક્યારે જારી કરવા જોઈએ તે સમજાવતા નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:—

૫૩. જામીનપાત્ર ન હોય તેવો વોરંટ વ્યક્તિને અદાલતમાં હાજર કરાવવા માટે ત્યારે જારી કરવો જોઈએ, જ્યારે સમન્સ અથવા જામીનપાત્ર વોરંટથી ઇચ્છિત પરિણામ પ્રાપ્ત થવાની શક્યતા ન હોય. આવી સ્થિતિ ત્યારે ઊભી થઈ શકે છે

જ્યારે: * એવું માનવું વાજબી હોય કે વ્યક્તિ સ્વેચ્છાએ અદાલતમાં હાજર નહીં થાય; અથવા * પોલીસ સત્તાધિકારીઓ વ્યક્તિને સમન્સ બજાવવા માટે શોધવામાં અસક્ષમ હોય; અથવા * એવું માનવામાં આવતું હોય કે વ્યક્તિને તાત્કાલિક કસ્ટડીમાં ન લેવામાં આવે તો તે કોઈને નુકસાન પહોંચાડી શકે.

પજ. શક્ય હોય તેટલી હદ સુધી, જો અદાલતનું મત એવું હોય કે આરોપીની અદાલતમાં હાજરી મેળવવા માટે સમન્સ પૂરતું રહેશે, તો સમન્સ અથવા જામીનપાત્ર વોરંટને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. વોરંટ, ભલે તે જામીનપાત્ર હોય કે બિનજામીનપાત્ર, યોગ્ય રીતે તથ્યોની છણાવટ અને મનનું સંપૂર્ણ પ્રયોગ કર્યા વિના ક્યારેય જારી કરવાં જોઈએ નહીં, કારણ કે વોરંટ જારી થતાં અત્યંત ગંભીર પરિણામો અને તેની વ્યાપક અસરોએ અનુસરણ કરવાનું રહે છે. અદાલતે અત્યંત કાળજીપૂર્વક તપાસ કરવી જ જોઈએ કે ફોજદારી ફરિયાદ અથવા એફ.આઈ.આર. કોઈ આડહેતુસર દાખલ કરવામાં આવી નથી.

પપ. ફરિયાદના કેસોમાં, પ્રથમ તબક્કે, અદાલતે ફરિયાદની નકલ સાથે સમન્સની તામીલ કરવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈએ. જો આરોપી સમન્સથી બચતો જણાય, તો અદાલતે બીજા તબક્કે જામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવો જોઈએ. ત્રીજા તબક્કે, જ્યારે અદાલતને સંપૂર્ણ સંતોષ થાય કે આરોપી અદાલતની કાર્યવાહીથી જાણપૂર્વક બચી રહ્યો છે, ત્યારે બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવાની પ્રક્રિયાનો આશરો લેવો જોઈએ. વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય સર્વોપરી છે, તેથી

અમે અદાલતોને પ્રથમ અને બીજા તબક્કે બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવાથી નિવૃત્ત રહેવા ચેતવણી આપીએ છીએ.

૫૬. સત્તા વૈકલ્પિક સ્વરૂપની હોવાથી તેનો ઉપયોગ અતિશય કાળજી અને સાવચેતી સાથે ન્યાયસંગત રીતે કરવો આવશ્યક છે. વોરંટ જારી કરતાં પહેલાં અદાલતે વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય અને સામાજિક હિત એમ બન્ને વચ્ચે યોગ્ય સંતુલન સાધવું જોઈએ. વોરંટ જારી કરવા બાબતે કોઈ કડક અને એકસરખું સૂત્ર હોઈ શકે નહીં, પરંતુ સામાન્ય નિયમ તરીકે, જો સુધી કોઈ આરોપી પર જઘન્ય ગુનાના આચરણનો આરોપ મૂકાયેલો ન હોય અને એવું ભય ન હોય કે તે પુરાવામાં ચેડાં કરશે અથવા તેને નષ્ટ કરશે, અથવા કાયદાની પ્રક્રિયાથી બચી જશે, ત્યાં સુધી બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરવાનું ટાળવું જોઈએ.

૫૭. અદાલતે બિનજામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરતી વખતે વ્યક્તિગત સ્વાતંત્રતા તથા જનહિત અને રાજ્યના હિત વચ્ચે યોગ્ય સંતુલન જાળવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. ”

૪૮. ઉપરોક્ત કારણોસર, આ અરજી મંજૂર કરવામાં આવે છે. ચીખલીના જુડિશિયલ મેજિસ્ટ્રેટ ફર્સ્ટ ક્લાસ દ્વારા ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨ ઓફ ૨૦૧૦ માં આંક ૧ નીચે પસાર કરાયેલ અને જેના પરિણામે ક્રિમિનલ કેસ ક્રમાંક ૩૭ ઓફ ૨૦૧૧ ઉભો થયો હતો, તે વિવાદિત હુકમ તા. ૧૫મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૧ એથી રદ કરવામાં આવે છે. નિયમને સંપૂર્ણ બનાવવામાં આવે છે.

હું સ્પષ્ટ કરું છું કે મેં મારી સમક્ષ રહેલા માત્ર ત્રણ અરજદારોના કેસનો જ વિચાર કર્યો છે.

(ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી.પારડીવાલા)

મોહનદાસ

The translation of this judgment has been provided by M/s

Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====